OT
340-2
K62

JOGKÉPZŐDÉSI FOLYAMATOK POLITOLÓGIAI ÖSSZEFÜGGÉSEI

A MAGYAR ÁLLAMFŐ JOGÁLLÁSA, HATÁSKÖRE ÉS HELYETTESÍTÉSE 1000-1944 KÖZÖTT

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Dr.Kocsis Zsolt László
2001.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KG 16
Beredek Ferenc Szakkönyvtár

Publikációs lista:

- *Recenzió Samu Mihály Államelmélet című könyvéről*

  Magyar Közigazgatás 1993.július 445-448.o.
- *Jogi alapismeretek (Jegyzet 1994, 2000)*
- *Tanulmányok a politikai gondolkodás köréből (1994)*
- *Politikatörténeti tanulmányok (1998)*
- *Jogtörténeti szöveggyűjtemény (megjelenés alatt)*

Bevezetés

Az értekezés hét fejezetbe rendezve tárgyalja a magyar államfő jogállását, feladat- és hatáskörét, valamint helyettesítését.

I. A királyi szék betöltésének szabályai 1439-ig

II. Az államfői jogkör tartalma és a helyettesítés szabályai 1439-1526 között

III. Habsburgok a magyar királyi székben (1526-1703)

IV. Magyarország és Erdély perszonáluniója, valamint az államfő jogállása és hatásköre 1703-1848 között

V. Habsburg királyaink jogállásának szabályozása 1848-1918 között

VI. Magyarország 1918/19-ben: új állami berendezések (Magyar Népköztársaság; Magyar Tanácsköztársaság) és politológiai szempontú elemzésük

VII. A király nélküli királyság államfője: a kormányzó (1920-1944)

A jogképződési folyamatok politológiai összefüggéseinek bemutatására tettünk kísérletet az államfő középpontba állításával, hogy e közjogi méltóságon keresztül láttassuk a hatalom működési mechanizmusát.

Az első számú tisztség betöltésének több útját – módját is végigjárta az ország, mire – Nyugat-Európához hasonlóan – a primogenitúra elfogadottá vált.

A jogalkotás, különösen az uralkodó hatáskörére kiható törvényhozás igazából az Aranybulla kibocsátásával vette kezdetét.

Innen hosszú út vezetett az 1440.évi országgyűlési határozatig, amikorra – igaz átmenetileg – az országlakosok (a nemesség) elérték, hogy az történt, amit ők akartak, mert az akarták, ami történt. Erre a politikai szempontokat érvényesítő jogképződési folyamatra ráillik Visegrády professzor megállapítása: „a jog hatékonyságán egységesen a jogszabályok útján ténylegesen elért valóságos eredmény és az elérni kívánt társadalmi cél közötti viszony értendő." (A jog hatékonysága UNIÓ Bp. 1997. 12.o.)

Az értekezés tézisszerű kifejtését fejezetenkénti tárgyalásban – az alábbiakban szeretnénk megtenni:

I. Királyi szék betöltésének szabályai 1439-ig:

I.(Szent) István patrimoniális királysága: a hagyomány a folytonosság és az újítás jegyében.

István 997-ben primogenitúra révén örökölte meg apja – Géza fejedelem – székét. Megkereszteltetése, majd házassága bajor Gizellával fejedelmi hatalmát erősítette, hiszen a kor szokása (hagyománya) szerint Koppány, - István anyjával, Saroltával – levirátust akart megvalósítani, s a főhatalomért folyó versengést fegyverrel kellett eldönteni. A küzdelem István javára dőlt el. Szüksége volt azonban arra, hogy vezető szerepének keretet adjon: ezt a folyamatot nevezzük államalapításnak, mellyel túllépett a törzsi intézményen, meghaladva azt szervezeti és szerkezeti értelemben is. Újítása – mely valójában a nyugati minta honi viszonyokra történő adoptálása volt – nyomán elkezdődött az államiság korszaka.

Államszervező tevékenysége

1000 karácsonyán István a pápától (II.Szilveszter) kapott koronával – továbbá lándzsával és az apostoli kereszttel – királlyá koronáztatott és elnyerte az ezzel járó királyi felségjogokat is.

Az István által létrehozott Magyar Királyság lényegi elemeit tekintve a többi kortárs keresztény állam leképezése volt, de figyelembe vette a meglevő - létező különbségeket is. István államszervező és –építő tevékenysége, továbbá intézkedései leginkább Nagy Károly (Charlemagne 768 – 814) birodalomépítő politikájához hasonlítható belpolitikai értelemben.

Külpolitikájukban már kevés azonos jegy lenne, tekintve, hogy Nagy Károly expanzív hadjáratai szinte állandó konfliktusforrást jelentettek szomszédainak, míg István a külkapcsolatokat dinasztikusan építgette, alárendelve szövetségi politikájának. István patrimoniális királyságában „a közjogi és magánjogi elemek a legszorosabb kapcsolatban jelentkeznek..... Korlátlan közjogi hatalmának materiális alapja.... patrimóniuma, azaz

örökölt magángazdasága: földbirtoka és a földesúr hatósága alá tartozó népek összessége. Az állammal e korban egyértelmű királyság – regnum – fo-galmában a király közhatalmán kívül a patrimóniumban gyökerező földesúri ma-gánhatalom is fennfoglaltatik. A felségjogok és a király földesúri jogai, az államház-tartás és a királyi magángazdaság, az állami hadsereg és királyi magánsereg szinte elválaszthatatlanul egybeforrva jelentkeznek. Az egykorúak szemében a közhatalom erejének fokmérője a királyi magánhatalom terjedelme volt."

István egyház- és vármegyeszervező tevékenysége közismert és a szakirodalom aprólékosan feldolgozta ezt a témát.

Államszervezőként őt illették a királyi felségjogok:

- képviseli az országot, szuverén
- a kormányzat,
- a közigazgatás,
- a törvénykezés (legfőbb feladata ez; ő a legfőbb bíró)
- a hadfelségjog,
- az adóztatás (regále)
- a szabályalkotási jog (decretumok)
- a kegyúri jog (egyházszervezés, -igazgatás, - kormányzat)
- pénzverés,
- vám, só.

Az uralkodó tanácsadó szerve a királyi tanács volt. Főembereiből, bizalmasaiból, tisztségviselőiből állt e testület. Feladatkörei közé tartozott a véleménynyilvánítás, a jogszabályelőkészítés és a kormányzásban való részvétel. A királyi tetszvényjogból, továbbá a tanács tagjainak a királyhoz fűződő magán – és/vagy közjogi viszonyából fakadt, hogy tanácsukat megfogadta-e, illetve a tagokat meddig tartotta benn a senatusban.

István hatalma azonban nem volt korlátlan tartalmát tekintve. A korlátok kétfelől is jelen voltak: egyfelől a vallás és az egyház révén, mivel az egyházi főemberek állandó tagjai a királyi tanácsnak, ők adják az ideológiai hátteret, a kiépülő egyházmegyék behálózzák az országot és államegyházként fontos információforrást jelentenek,

másfelől korlátként volt jelen a szokásjog (consuetudo). A szokásjog hármas módon fejthette ki hatását a királyi törvényre: értelmezőerőként, törvényrontó erőként (kivéve, ha a király a szokásjog ellenében is tudja érvényesíteni akaratát: ilyen lehetett a térítés parancsa, mely a pogány szokásokat tilalmazta) és törvénypótló erőként.

A Szent Istvánnak tulajdonított törvényekben is megtalálható a korábbi szokásjog továbbélése, de döntően a nyugati mintát követve, úgymond hozott anyagból dolgozott.

A germán hatásra és átvételre jó példa Szt.István I.törvénykönyve 1-5. fejezetei, mert bizonyíték arra is, hogy hasonló történelmi körülmények, hasonló társadalmi igényeket és megoldásokat szülnek.

A királyi hatalom gyakorlásának új útjai: a jogkörök megosztása és egymás mellettisége az Árpádok korában:

I. András koronázásával a Vazul-ág jutott hatalomra, az az ág, melyet István ki akart rekeszteni, hogy meggátolja a szeniorátus érvényesülését.

A királyi hatalom ekkori jelképei: a korona, a kard, a lándzsa, az apostoli kereszt, a jogar és a palást voltak.

1048 körül I.András hazahívta öccsét Bélát, s neki hercegséget (ducatust) biztosított. A testvérek együttműködése a szeniorátuson alapuló öröklési rend felújítását jelentette.

A XI.sz. közepén az uralkodó még mindig elvileg korlátlan hatalmú, ő az ország természetes ura, de a hatalom megosztása a hercegség, majd az ifjabb királyság formájában, továbbá a korai „rendiség" jelentkezése, mind a fejlődés terméke. Jelentősebb szerepváltáson ment át a királyi tanács is. Az első jelentős módosulást a királyi hatalom gyakorlásának terjedelmében a hercegség megjelenése hozta.

A hercegség (ducatus)

A hercegség mint területi önkormányzat, amelynek élén az Árpádok valamelyik férfi tagja állt hercegként. Ezen dinasztikus országmegosztás először I.András és öccse Béla herceg között jött létre 1048 körül (A.), majd Kálmán és Álmos között. Másik típusát

osztozkodásnak nevezhetjük (B), ahol az uralmon lévő király a fiával-fiaival osztja meg hatalmát (kivételek: 1193-94: Kalán püspök a tengermelléket;

1282-1283: (Kun) Erzsébet Szlavóniát;

1293-1300: Morosini Tomasina Szlavóniát.)

A.) I.András és Béla dinasztikus országmegosztása a testvéröröklési rend és jog biztosítására szolgált. Tekintettel arra, hogy Béla herceg Lengyelországban volt száműzetésben és ott alakult ki az ún. paragium, azaz az olyan országrész, melyet a király ad át fiainak kormányzásra, ugyanez Magyarországon a seniorátusból kinövő ducatus, hiszen Andrásnak ekkor még nincs saját családja, legközelebbi rokona öccse. Érthető Béla haragja, amikor hírét veszi, hogy bátyja, a király, fiát, Salamont királlyá koronáztatta és tőle hűségesküt kért, sőt választás elé állította: a koronát vagy a kardot választja. A kard innentől a hercegség jelképe.

Béla a senioratus alapján nyúl a korona után, hiszen Salamon ekkor még gyermek („infantulus"), nincs idoneitasa sem.

Béla 1060-63. között ténylegesen uralkodott, trónra való alkalmasságához kétség sem férhetett, de a kiskorú és elűzött Salamon mégis királynak számított 1057-es megkoronáztatása okán.

1063-ban, I.Béla halála után a Salamon-párt visszaszerezte ugyan a hatalmat, de rá egy évre hívei és Géza herceg (Béla legidősebb fia) egyezséget kötöttek: Salamon a király, Gézáé apja volt ducatusa.

Maga Géza koronázta meg Pécsett Salamont, de nyitott maradt a trónutódlás kérdése.

1071 után ismét kiéleződött a Salamon és Géza közötti vita, melyben a „tét" fontosságára tekintettel Salamon IV. Henrik császártól várt segítséget, Géza pedig testvéreire – Lászlóra és Lampertre – kívánt támaszkodni.

1074: kenyértörésre kerül sor és a harcban győztes „Géza herceg népe biztatására Fehérvárott királlyá koronáztatva magát, végre elfoglalta a pártja felfogása szerint az Árpád-ház szeniorát jogosan megillető trónt." Ehhez hozzájárult, hogy Salamont az egyház nem tartotta alkalmasnak a trónra, mivel VII. Gergely szerint az ország pápai

hűbér, Salamon pedig IV. Henriknek ajánlotta hűbérül. A pápa Gézát nem királyként, hanem Magyarország hercegeként szólítja meg hozzá írott levelében, s felszólította a pápai hűbér elismertetésére. Géza erre nem hajlott, ezért elfogadta a bizánci császár által 1075-ben küldött koronát, a mai szent korona részét.

Géza észlelte a trónra kerülésével keletkezett törésvonalat és az egykorú források szerint kísérletet tett a trónról való visszavonulásra, a viszály feloldására Salamon javára. Géza váratlan halála viszont nem a kézenfekvőnek tűnő megoldás, Salamon királyi tisztének visszaállítása irányába hatott, hanem új irányt vett, és az előkelők Lászlót kérik a trón átvételére, „mert idősebb és méltóbb is lévén a trónra Salamonnál, az – felfogásuk szerint – jogosan őt illette meg."

Lászlót a pápa is királynak nevezi Nehemiás esztergomi érsekhez írt levelében, ami arra utal: idoneitasa van.

László a senioratus elvéből következően jogosult a trónra, de Salamon haláláig nem koronáztatta meg magát!

I.László is bátyja nyomdokain járt, amikor Lampert öccsének adományozta a biharí dukátust, de a hatalmat nem osztotta meg vele.

I.Lászlót I.István műve folytatójának tekinthetjük, mert 1083-ban szentté avattatja őt és fiát Imre herceget, ezzel fejezve be az ország konszolidációját és legitimizálva a Vazul-ág hatalmát. Lászlónak is szembe kellett néznie a trónutódlás kérdésével, s mivel fiutóda nem volt, bátyja (Géza) fiai Kálmán és Álmos közül kellett választania. A korabeli források nem adnak egyértelmű eligazítást, mivel egyik szerint Álmos a kijelölt örökös, más adatok szerint ezt felülvizsgálta és mégis Kálmán mellett döntött. Kálmán (1095-1116) meghagyta Álmost Horvátország királyának és ducatusként a nyitrai és a bihari részeket is átadta önálló pénzverési jog nélkül.

1106-ban elveszi tőle a dukátust, s helyette erdőuradalmakat és szétszórt hercegi birtokszervezetet adott.

1113-ban a király és az ország tanácsa dönt: Álmost és fiát Bélát alkalmatlanná kell tenni az uralkodásra, a dukátust pedig bár megszüntette, a trónörökös számára a horvát-dalmát királyságot rendeli jussaként.

A két testvér közötti menetrendszerű összekülönbözésből Kálmán került ki győztesen: Álmost és kiskorú fiát Bélát megvakíttatta, hogy alkalmatlanná tegye őket az uralkodásra és így próbálta fia trónhoz jutását (primogenitúra) elősegíteni.

A végül mégis hatalomra jutó II. (vak) Béla fia, II. Géza lesz az első, aki egyik oklevelében először mondja ki: ő apja fiaként örökösi jogán bírja a trónt!

B.) A ducatus másik típusa az osztozkodáson alapult és bár II.Géza nevéhez köthető (1137: (II.) László boszniai hercegsége), de igazából III.Béla vezeti be, s ettől kezdve utódai (Imre - II.András – IV.Béla – IV. László – III. András) hosszabb-rövidebb ideig alkalmazzák, vagy a megerősödő világi urak rákényszerítik a királyt a hatalom területi megosztására.

A ducatus révén a herceg az általa uralt országrészben

- hadvezér
- bíró
- a közigazgatás feje,
- pénzt veretethetett,
- a birtokadományozás joga (a király hozzájárulásával) illette meg.

Újdonság volt, hogy II.András több hercegséget is kialakított fiainak.

IV.László idején a későbbi III.Andrásnak a Kőszegiek által kikényszerített szlavón dukátusa már nem a dinasztikus felosztás sorába illik bele, hanem a kiépülő tartományuraság felé mutatott.

A ducatus élén a herceg – leképezve az udvari tisztségeket – kialakíthatta saját hercegi tanácsát, főembereinek rangokat és címeket juttathatott. A ducatus az Árpádkor végére létrehozta új formáját, az ifjabb király (rex iunior) intézményét.

Az ifjabb király (rex iunior)

Bruckner Győző ezt a formát is a királyi hatalom megosztása intézményének tartja, mely magánjogi alapú.

Az ifjabb király kifejezés a trónörökös szó szinonimája, mely a koronához való jog fenntartása és először I.András alkalmazta, fia Salamon megkoronázásával, de halálalkor a hatalom tényleges átszállásakor újabb koronázás szükségeltetett.

Másodízben Könyves Kálmán élt e lehetőséggel és 1105-ben megkoronáztatta fiát (II.) Istvánt.

Harmadik eset: egy 1152. évi oklevél tesz említést arról, hogy II.Géza király elsőszülöttjét a kiskorú (III.) Istvánt uralkodótársként tartja maga mellett. II.Géza 1161-ben kisebbik fiának Béla hercegnek ducatust (Dalmácia, Horvátország) adományozott, ezzel előképévé vált II.András országfelosztásának.

Negyedik esete: III.Béla királlyá koronáztatja idősebb fiát Imrét 1182-ben, de területi hatalmat (Szlavónia) csak 1194-ben biztosít számára.

Ötödízben Imre . miközben öccsének a későbbi II.Andrásnak hercegséget kénytelen adni – kiskorú fiát (III.) Lászlót megkoronáztatja 1204-ben II.Andrást rákényszerítik kiskorú fia (IV.) Béla megkoronázására 1214-ben, de területi hatalmat csak 1220/22-ben ad neki.

Témánk szempontjából IV.Béla koronázása hoz fordulópontot, mert bár 1214-ben még kiskorú, ám nagykorúsága az 1220-as évek elejére esik, ezért apjához való viszonya egyenjogú felek viszonya, ahol az egyenrangúságot eldöntendő jelenik meg a rex senior és a rex iunior kifejezés.

III.Honorius pápa is IV. Bélát rex iuvenisnek nevezi, országrészét pedig regnumnak, mivel saját udvartartása, tisztségviselői vannak, az állami főhatalmat pedig kölcsönösen gyakorolják.

Az Aranybulla XVIII.cikkelye utal arra, hogy az öreg király az első a rangban, s az ifjabb király mintegy engedményesi pozícióban van.

Jól nyomon követhető (IV.) Béla ifjú király önállósulása az általa kibocsátott okleveleiből

1222.évi önmeghatározása: Bela dei gratia rex, filius regis Ungarie et dux totius Schlauonie;

1224-től: Bela dei gratia rex, priomogenitus regis Hungarie.

1235 után – immár egyeduralkodóként a korábban volt hercegkénti területi uralmát úgy említi, mint tempore ducatus nostri.

Azért (IV.) Béla a fordulópont a rex iunior kérdésében, mert apjával közös párhuzamos hatalomgyakorlásuk alternatívát kínált a nemességnek ; kinek a pártjára állnak (át, akár többször is), kinek engedelmeskednek, hol gyorsabb az előremenetel társadalmi szempontból.

Hetedízben, - s egyben utoljára - a valóságos ifjabb királyi címmel IV.Béla fia (V.) István rendelkezett. A szakirodalom az ő nevéhez köti a dinasztikus ország – és hatalommegosztás ezen intézményes formáját.

(V.) István 1246-ban trónörökösként lett királlyá koronázva. 1257-ben vált nagykorúvá és Erdély hercege lett (1257-58, 1260-70), de volt stájer herceg is (1259-60).

Apjával való fegyveres konfrontáció lezárásaként 1262 őszén Pozsonyban egyezséget kötöttek: Kelet-Magyarország ura (V.) István, aki felvette a iunior rex Hungariae címet, míg IV.Béla Nyugat-Magyarország ura, egyúttal rex senior.

(V.) István használja a rex iunior címet, a dux méltóságát pedig a terület megjelölésével együttesen.

A két hatalmi központ 1270-ig állt fenn, s addig (V.) István Kelet-Magyarországa állam volt az államban, majdhogynem önálló királyság (regnum), saját méltóságviselőkkel, beleértve a nádort, a kancellárt, pénzt veretett, birtokadományozást folytatott, kiépített igazságszolgáltatási rendszere volt.

1270-es trónraléptével az ifjabb királyság jogintézménye elenyészett, helyét a tartományuraság foglalta el. A királyok személyének megítélésében, tekintélyük változásában is új idők jöttek. Felerősödött a reginatus.

Az Anjouk, Luxemburgi Zsigmond és Habsburg Albert uralkodása: az öröklés régi és új jogcímei

Az Anjouk – mint az Árpádok örökösei

A legkorábban és a legkitartóbban az Anjouk ostromolták a magyar trónt. Már 1290-ban kísérletet tettek a királyi tisztség megszerzésére, ekkor sikertelenül.

A ki legyen az utód kérdésre adható öröklési jogcímek:

- a vérségi (leszármazási) elv az Árpádok nőágából,
- ha az ország a pápa hűbérese, akkor ő jelölhet,
- királyválasztás.

A vérségi elvnél szóba jöhető személyek:

- IV.Béla leányainak leszármazói:
  Anna dédunokája Vencel (László) (cseh)
  Erzsébet fia Ottó (bajor)
- V.István leánya leszármazója:
  Mária fia Martell Károly trónkövetelő 1290-ban,
  unokája: Károly Róbert.

A pápa által jelölt személy: Károly Róbert.

Szabad királyválasztás: a főurak megosztottak, „lebegtetik" az utódlást.

Az „első körben" két koronázásra került sor:

- Károly Róbertet, a pápa jelöltjét, V.István dédunokáját (DE: nem a szentkoronával!)

- Vencelt (felvette a László nevet) a főurak választották meg (DE: a kalocsai érsek koronázott!) → 1305-ben lemondott Ottó javára.

A valóságban interregnum volt az országban.

Az uralkodói felségjogok gyakorlásának feltételei (a megválasztás, a koronázás)

1307.október 10-én Rákos mezején országos gyűlést tartottak. Itt választották Károly Róbertet és leszármazóit Magyarország királyává. De nem volt jelen Csák Máté, Kán László erdélyi vajda és a Kőszegiek sem. Ezért 1308.november 27-én országos gyűlést tartottak Pesten, ahol Károly Róbertet egyhangúlag királlyá választották és ünnepélyes esküvel is megerősítették. A Csák és Kán nembeliek követekkel képviseltették magukat.

Mivel Csák Máté a jogszerű koronázást hozó 1310. augusztus 27.-i aktuson sem vett részt, a királynak rá kellett jönnie, hogy a tartományurak csak az erő nyelvén értenek, és „sorozatos koronázásai mit sem érnek, ha nem teremt magának tényleges hatalmat, ha

országlása pusztán csak a világi előkelők támogatásán, illetve támogatásának hiányán áll vagy bukik."

Károly Róbert számára a neheze még csak ezután következett: meg kellett szüntetnie a tartományuraságokat, beleértve az őt támogatóiét is, hogy felségjogai gyakorlásának érvényt szerezzen, vissza kellett vennie a magánkézre került regále jövedelmeket; biztosítania kellett hatalma megkérdőjelezhetetlenségét.

A politikai hatalmat és vele az ország feletti uralmat a király, a királyi család és a királyi tanács tartotta a kezében. Ha a király személye érintve volt, a főpapok és bárók tanácsa mint testület, mint az ország egyeteme lépett fel. Ez történt 1330-ban Záh Felícián ügyében, ahol 24 világi tisztséget viselő döntött sorsáról a király és családja elleni fellépése miatt.

A királyi hatalom megerősítése érdekében restaurációs politikát folytatott, a „vidék" elfoglalásával visszaszerezte a vármegyék feletti ellenőrzést.

A várak élére megbízható híveit ültette, akik felett országos tisztségviselői (bárói) felügyeletet gyakoroltak. Ezen személyek hivatalként (honorként) töltötték be az adott terület kormányzását a vár és javai haszonélvezetével együtt.

Ha új tisztségviselő kinevezésére került sor (előző halála, tartós betegsége vagy a királyi bizalom megrendülése miatt), ezek a személycserék simán mentek végbe, ami a király és tanácsa megkérdőjelezhetetlen autoritására utal.

Maga a király is adott – adhatott ki parancslevelet, melyben az uralkodó utasítja az elődöt a honor utódnak történő átadására, valamint az e terület joghatósága alá tartozó nemeseknek új tisztségviselőik iránti engedelmességre.

Méltán legismertebb és legelismertebb intézkedései a regále jogok, mint kizárólagos uralkodói jogok ujjászervezéséhez fűződnek:

- arany- és ezüstpénz veretése nemesérc monopóliummal,
- urbura,
- adózás:

új: kapuadó (a kamara haszna helyett)

régi: nyestadó,
szállásadó,
élelmiszeradó,
rendkívüliadó,
városoké egy összegben,
zsidóké egy összegben,
pápai tized megadóztatása,
ajándék fejében pénzjuttatás az egyházi vezetőktől

– vám (harmincadból huszadvám)

Elképzelhető, hogy Károly Róbert idején – de Lajos uralkodására is kiterjesztve – azért nem kellett 1320 után országos gyűlést összehívni, (kivéve 1351-et), mert egyrészt megszilárdult a királyi hatalom, s ez biztos anyagi bázison, az újjászervezett regálekon nyugodott, másrészt azért sem, mert ebben a korban és ezt megelőzően az országos gyűlések nem adómegajánlás és –megszavazás miatt kerültek megtartásra, hanem a törvénykezési napokból, a serviensek gyűléseiből nőttek ki (lásd erről Bevezetés c.) pontját).

Külpolitikai sikere az 1339.évi magyar-lengyel örökösödési egyezmény, mellyel megszerezhetővé vált a lengyel trón az Anjouk számára.

I.(Nagy) Lajos uralma és az 1351. évi törvények

I.(Nagy) Lajos zökkenőmentesen, fiutódként vette át a trónt apjától Károly Róberttól, amelyet a szakirodalom választással vegyes öröklésnek nevez (Bruckner Győző).

Bartoniek Emma az 1342-1437 közötti tágabb időszakra nézve kiemeli a királyok dezignálási jogát (amikor a regnáló uralkodó kijelöli utódát), amely (Habsburg) Albertig tartott, s akinek nem volt kijelölt utóda.

I.(Nagy) Lajos király idején gyorsulnak fel a jogképződési folyamatok kettős értelemben is:

1.) az apa által következetesen végigvitt restaurációs politikai eredményeire támaszkodva az 1351.évi törvényeivel rekonstruálta a szokásjogot és egységes szerkezetbe foglalta a nemesi szabadságjogokat;

2.) az 1370-es évektől bevezetett újításaival – a kancelláriai reformjaival, a királyi tanács jogköre bővítésével, az országbírói méltóság felértékelésével – lendületet adott az államügyek új típusú kezelésének.

Anjou Mária királynő trónra kerülése

Ami 1301-ben még csak fel sem merülhetett, hogy III.András lánya trónt foglalhatna, az 1382-ben valóság: Máriát apja halála után tíz nappal a bevett szokás szerint koronázták meg, nem választással. Mária azonban kiskorú volt, ezért a tényleges hatalom anyja Boszniai Erzsébet és bizalmasa Garai Miklós nádor kezében összpontosult.

Engel Pál hívja fel a figyelmet arra, hogy a nőuralom megosztotta a bárókat, tehát tartósan eleve sem maradhatott volna fenn ott, ahol a hadjáratok vezetése királyi jog. Nincs már szó ugyan idoneitasról, de olyan „apróság" zavarta a főurakat: miként szólítsák a trónon ülőt (uruknak, ahogyan szokásban volt, vagy úrnőnek, de az királynékat illette)?

Mária egy átmeneti időszak átmeneti figurája volt. Házasságkötés útján kívánták a bárók feloldani a dilemmát: egyik udvari csoportjuk Mária jegyesét Luxemburgi Zsigmondot kívánta a trónra, aki amúgy is 1379 óta a királyi udvarban nevelkedett. A másik udvari „párt" Lajos orleans-i herceget akarta férjnek, s ez volt az anyakirályné álláspontja is.

Létezett egy harmadik erő, a vidék hangját képviselő Horvátiak, aki az utolsó Anjou-férfi Durazzói (Kis) Károly nápolyi királyt akarták a trónra.

A királyi hatalom gyakorlatilag nem funkcionált.

1385-ben sort kerítettek Mária és Zsigmond kézfogójára, azonban a politikai viszonyok gyorsan változtak – ellenükre.

Az összehívott országgyűlés elutasította mind a nőuralmat, mind Zsigmondot és Kis (II.) Károly mellé állt. Mária felismerve helyzetét lemondott – lemondatták.

1385.december 31-én törvényesen Magyarország királya II.Károly lett. Uralma 1386.február 7-én már véget is ért. Boszniai Erzsébet meggyilkoltatta.

A Horvátiak II.Károly kiskorú fiát Lászlót nyilvánították utódának, de Zsigmond –bátyja segítségével – rákényszerítette az anyakirálynét, hogy mint Mária férje, amíg királlyá nem koronázzák kormányzótárs legyen.
1386.júliusában a Horvátiak foglyul ejtették Máriát és anyját (utóbbit fél év után megfojtották).

Jog- és politikatörténeti kuriózum: egyként cselekvésképtelen az uralkodó és gyámja is! Zsigmond erre tekintettel kapott a Ligába tömörült országnagyoktól új címet: Magyarország kapitánya lett. Engel Pál említést tesz Zsigmond régensségéről, ám ilyet a magyar közjog addig nem ismert. (A régens a nyugati monarchiákban az uralkodó dinasztia tagjaként államfő a kiskorú király mellett.)

1387.március 31-én Zsigmondot királlyá koronázta a veszprémi püspök, mint rangidős főpap. Máriát kiszabadította, de ő ezután már nem vett részt a politikai életben.

1382-87 között egyértelműen a királyi tanács döntési helyzetben lévő tagjai (sokszor egymás ellenében) tartották kezükben a hatalmat. A tanács a király helyett hozta intézkedéseit, országgyűlést hívott össze, országpecsétet használt (sigillum regnicolarum).

Zsigmond a korona elnyerése érdekében kompromisszumokra kényszerült: kötelezzék, hogy az őt trónra segítő bárók kapják a főméltóságokat, neki is be kellett lépnie a liga tagjai közé (primus inter pares), el kellett adományoznia báróinak a honorként birtokolt királyi várakat és azok jövedelmeit, a trón elnyerése érdekében kötött szerződései érvénytelenek, a bárók megtarthatják királyi tanácsbeli tagságukat és tisztségeiket, magyar tanácsokkal veszi körül magát, külföldieknek nem adományoz birtokot, igérete a feltételek betartására. (Ennek megszegése miatt léptek fel ellene 1401-ben). Igen fontos és sorsdöntő jogképződési folyamat ment végbe Mária hatalomra jutásától Zsigmond koronázásáig: a szentkorona tan formát öltése.

Zsigmond gondja: az utódlás-utódjelölés

Mária halála után Zsigmond sokáig nem gondolt a nősülésre. 1401.őszén eljegyezte Cillei Borbálát, amely aktust nyugodtan beilleszthetjük a Garai-Cillei bárói ligával kötött

egyezségbe, s ez magán- és közjogi erejű következményekkel járt (pl.: a legerősebb liga oldalára állt; felesége révén nagy kiterjedésű, értékű és jövedelmű birtokok felett rendelkezhetett; a liga tagjaiból „merített" a főméltóságok betöltésekor, stb.).

1402 szeptemberében kölcsönös örökösödési szerződést kötött Habsburg V.Alberttel egymás trónjának öröklésére, ha fiutód nélkül halnának meg. A dolog érdekessége: V.Albert ekkor még kiskorú, s 1411-ig gyámság alatt állt!

1421-ben Zsigmond Alberthez adta nőül Erzsébet nevű leányát, ami a húsz évvel korábbi elhatározásának komolyságát mutatja! Zsigmond kijelölt utóda korántsem volt népszerű a bárók körében, akadálytalanul megkoronázták, bár súlyos választási feltételeket kellett magára vállalnia.

A külpolitikát a rendek a király személyes jogkörének gondolták, hiszen a háborúzás-békekötés, a követek küldése – fogadása az uralkodó „belügye" volt korábban is. Az Aranybullában a nemesség csak a támadó és külföldön zajló harcban nem volt köteles résztvenni. Ezért a Habsburgokkal kötött örökösödési szerződése nem ütközött a bárók ellenállásába, holott a királyválasztás már rendi-nemesi jogot érintett.

II. Az államfői jogkör tartalma és a helyettesítés szabályai 1439-1526 között

1. Interregnum 1439/40-ben; az országgyűlés 1440.évi határozata

Az ország legbefolyásosabb bárói megosztottak voltak az Albert halálát követő időben. A most tárgyalás alá kerülő időszak sajátossága, hogy a királyválasztás mint jogszokás ver gyökeret érvként és elméleti alapként mind Ulászló mind V.(Utószülött) László trónigénye esetében.

Erzsébet özvegy királyné terhessége hozzájárult a főurak kivárási taktikájához: ha fiú születik, hivatkozni lehet a jogfolytonosságra, a királyi vérre, ha leány, akkor az erőviszonyok bonyolultsága miatt bármilyen megoldás elképzelhető. Csakhogy erre az időre érik be a Kézai által megfogalmazott communitas-elmélet lényege: a natio, a szabadok emelik ki maguk közül a királyt. A választás mozzanatán túl megjelenik egy legitimációs érvgyűjtemény:

- vérségi leszármazás,
- örökség,
- dinasztikus szerződés,
- idoneitas,
- kormányzásra való alkalmasság,
- személyes képességek.

Alakot ölt a szentkorona-tan, de itt és most (hic et nunc) a rendek elsőbbségeként a királlyal szemben. Maga a rendek kifejezés is nóvum, mert eredendően az egymással versengő bárói csoportok tudatos köznemesség-mozgósításából nőtt ki az 1440.évi országgyűlés, hogy eldöntse és kimondja: őt illeti a trónöröklés legitimációja.

Bartoniek Emma maga is ellentmondásosan fogalmaz V.(Utószülött) László trónigényével kapcsolatban, miközben tényszerűen és jogi alapozottsággal vázolja fel a szembenálló felek álláspontját, érvrendszerét. Utal egyik tanulmányában arra is, hogy Albert célja Ausztriát, Csehországot és Magyarországot közös kormányzat alatt egyesíteni Pozsony központtal.

Erich Zöllner szerint még „az az ötlet is felmerült, hogy őt [t.i. Ulászlót] össze lehet házasítani Albert özvegyével, Erzsébettel. Az asszony azonban ragaszkodott saját fia trónigé-

nyéhez. Így aztán mindkét jelöltet megkoronázták, Lászlót mint három hónapos gyermeket, Jagelló Ulászlót pedig mint tizenhat éves ifjút (1440)."

A trónbetöltés szabályozása az 1440.évi országgyűlésen

1440.júniusára a választott király, I.Ulászló hívott össze országgyűlést, hiszen lépéskényszerben volt: őt a rendek választották, a koronázás is az ő feladatkörük.

Az országgyűlés előtt álló és megválaszolásra váró kérdés:

kit illet a korona?

Az országgyűlés 1440.július 17-én oklevelet bocsátott ki az aznap történt koronázásról és I.Ulászló koronázási esküjéről és hitleveléről. Az idoneitas (alkalmasság) elve elsőbbséget kapott a legitimitassal (örökletesség, törvényes utódlás) szemben. A nemesség eldöntötte: a szabad királyválasztási jog gyakorlása a közhatalom alapja, mely a „magyar országlakosok"-at illeti meg.

A koronázásra Székesfehérváron, az esztergomi érsek kerített sort (ő koronázta V.Lászlót is), de nem a szent koronával. Az országgyűlés közjogi újítást, jogképző aktust vezetett be, már „1440.június 29-én ünnepélyesen érvénytelenítették a csecsemő László megkoronázását, kimondva azt az új alapelvet, hogy »a királyok koronázása mindenkor az országlakosok akaratától függ, a korona hatékonysága és ereje pedig az ő hozzájárulásukban rejlik«."

Az országgyűlésnek – ha I.Ulászló királyságát legalizálni akarta – át kellett lépnie a szent korona királlyá tevő és erőt, hatalmat adó szerepén, kimondva, hogy e funkciójától meg is foszthető, mert maga a koronázás (eskü és hitlevél) az országlakosok előtt az uralkodói hatalomátruházás alapja!

A rendek elsőbbségüket a királlyal szemben a legérzékenyebb ponton ideologizálták meg: a trónöröklés, a –betöltés legitimációjának országgyűlés általi eldöntésénél.

Kibocsátott oklevelükben „részletesen kifejtik a maguk szuverén rendelkezési jogát a szent korona fölött, s ezzel kapcsolatban felfogásukat a szent korona eszméjéről. Ezek szerint a »prior corona«-nak, vagyis a szent koronának minden hatályosságát, bármely

jelentőségét, miszteriumát és erejét (efficatia, quodlibet signaculum, mysterium et robur) átruházzák a Szent István fejereklye-tartóját ékítő koronára, minthogy – mondja a rendek oklevele – a mi hatáskörünkbe tartozik a korona érdemét megállapítani, helyeselni, vagy helyteleníteni. Ehhez képest a királynak (I.Ulászlónak) átadjuk, »dantes« a királyi teljhatalmat, mintha a »prior«, most elvitt koronával koronáztatott volna meg. E »prior« koronát pedig minden hatályosságától megfosztják, mindaddig, míg az újra az ő kezükbe nem kerül. Körülírják aztán a királyi hatáskört is, mely a koronával száll át az új uralkodóra. Ennek részei: mindennemű kegyosztás, igazságszolgáltatás, hívek jutalmazása, hűtlenek és vétkesek megbüntetése és mindannak végzése, amire a régebbi királyok jogosultak voltak. Ez tehát az egész királyi hatáskör, vagyis az a névtelen jogtudós, ki ezt az 1440.június 17. oklevelet szerkesztette, sokkal precízebben és teljesebben állapítja meg az átruházott királyi hatalom elméletét: a koronával átruházott királyi hatáskört, mint azt hetvennégy év múlva Werbőczy tenni fogja."

Az 1440-es országgyűlésen I.Ulászló a koronázása alkalmával esküt tett és elfogadta a rendek választási feltételeit (koronázási hitlevél.).

A többség I.Ulászló mögött sorakozott fel, hiszen 16 évével cselekvőképesnek számított, s déli határainknál az oszmán-törökök már közvetlenül fenyegették az ország biztonságát.

Hiába a korábban volt utódlási szabály, hiába fia és utóda V.László Albertnek, s anyja révén Zsigmond unokája, törvényes és egyedül lehetséges utód mivoltát elnyeri az oszmán-török veszéllyel szembeállítható idoneitas elve, amelyet a rendek határoznak meg.

Az 1440-es országgyűlési határozat hatása kettős:

- rövid távon nem hozott politikai enyhülést, mert az ország – két pártra szakadva – fegyveres összecsapások színtere lett;
- I.Ulászló halála után V.László király mivolta elismerésre került, majd 1453-ban uralma visszamenőlegesen 1440 lett. A Magyar Törvénytárba sem került becikkelyezésre eme határozat, s ez döntőnek bizonyult közjogi szempontból (legyengítette hivatkozási alapként történő felhasználását, de jogképző ereje megmaradt).

1442-ben meghalt Erzsébet királyné és úgy látszott I.Ulászló hatalma stabilizálódott.

1444-ben az országgyűlés I.Ulászló feladatává tette: állítsa helyre a királyi hatalmat, vegye vissza ez elzálogosított királyi jövedelmeket, és megadta neki a korlátlan kinevezési jogkört a főbb tisztségekre az 1439.évi Albert-féle decretum 15.cikkelye szerint.

I.Ulászló, mint közismert, a várnai csatában eltűnt: „Ilyen módon ért gyászos véget Ulászló király élete és kormányzása uralkodásának negyedik évében."

A karok és rendek 1446.évi decretuma és módosítása 1447-ben; V.László hatalomgyakorlása

A kormányzói tisztség önmagában nem volt ismeretlen az akkori politikaalakítók számára, mivel gyámkormányzóként már sor került alkalmazására.

A király helyettesítésére három ok adhatott alapot:

- mert még kiskorú,
- beteg,
- külföldön tartózkodik.

Ha nő volt a (gyám)kormányzó, az elnevezése: rectrix. Előfordult, hogy egyes országrészek vezetőit nevezték kormányzónak, de ezek „nem valódi" kormányzók.

Elvileg a nádor is kaphatott kormányzói szerepkört (pl.: Garai Miklós Zsigmond távollétében, királyi helytartóként; Hédervári Lőrinc 1444 őszén, három másik báróval; Pálóczi György Albert távollétében 1438-39-ben, stb.), de fordítva nem!

Az 1446. évi decretum

A tizenkét cikkelyből álló decretum nyolc cikkelye foglalkozik a kormányzói tisztséggel. Feltűnő, hogy Hunyadi János neve seholsem szerepel, erről külön határoztak, abból kiindulva: az erőviszonyok annyira képlékenyek, hogy nem lehet biztonsággal megmondani, meddig tölthető be ez a pozíció. Ezért nincs a kormányzói poszt időhöz kötve.

A decretum harmadik cikkelye szerint tisztújításra került sor: a bárónak le kellett mondaniuk hivatalukról, tisztségükről.

Hunyadi János és szövetségesei felvállalták a köznemesség közvetlen érdekképviseletét, egyúttal lehetőségük nyílt azok támogatása révén hatalmi ambícióikat kiélni.

A 6-12.törvénycikkek írják körül a kormányzó jogkörét, hatalmát.

E szerint:

- a „kormányzót akkora hatalom fogja megilletni, a mekkora a királyi felséget illetné",
  kivéve: - legfeljebb 32 telek (kb. egy falu) lehet a birtokadomány (10.cikkely)
  - egy személynek csak egyszer (11.cikkely)
- kegyelmezési joga van,
  kivéve: hűtleneket nem levelesíthet;
  főpapok, bárók és országlakosok nélkül nem kegyelmezhet.
- egyházi javak adományozása a királyi tanács beleegyezésével (korlátozott főkegyuraság),
- törvénykezés (nyolcados törvényszék) idején melléje rendelt tanács: nádor, országbíró, két főpap, két világi báró és hat nemes (összesen: 12 fő) (7.cikkely)
- királyi jövedelmek átengedése és felhasználása főpapi és bárói ellenőrzés mellett (8.cikkely)
- személyes kötelezettségű hadvezetés
- az adományozottak „azoknak megerősítése végett, maga idejében a király úr elibe járulni tartozzanak (függő feltételhez kötött juttatás, melyet V.László 1453. évi decretuma 8. cikkelye erősített meg)
- a decretumokat a rendek nevében teszi közzé.

Az államfői tisztség betöltése választás útján: *az 1458.évi országgyűlés politikai irányzatai és trónjelöltjeik*

V.László halálával a névleges magyar-cseh-osztrák perszonális unió felbomlott.

A trónra aspirálók köre:

- IV.Kázmér lengyel király (V.László nővérének, Erzsébetnek a férje)
- Vilmos szász herceg (V.László másik nővérének, Annának a férje)

Ők örökösödés – Habsburg Albert leányága - jogcímén követelték a trónt maguknak egymás ellenében is.

- III.Frigyes arra való hivatkozással, hogy nála van a szent korona, továbbá jelentős nyugat-magyarországi zálogbirtokai vannak (1459 tavaszán Németújvárott a szent koronával magyar királlyá választatta magát és felvette a magyar királyi címet).

Van olyan felfogás is, hogy a Garai-Újlaki liga körében felmerült egy független tartományuraság kialakításának terve és a trónbetöltés irányítását is kezükbe kívánták venni. Utóbbinak nagyobb a valószínűsége, mert a Hunyadi párttal összefogva került sor Hunyadi Mátyás jelölésére, majd megválasztására.

A trónra áhítozókon kívül említést kell tennünk 1457/58 fordulója egyéb politikai tényezőiről is, akik jelentősen befolyásolták – befolyásolhatták a királyi székért folyó küzdelmet, majd annak betöltése után a központi hatalom erejét.

A Hunyadi-Szilágyi párt és ellenlábasai a Garai-Újlaki liga között polgárháború dúlt erősen sérelmi alapokon, továbbá gondot jelentett Giskra felvidéki túlhatalma, önkényeskedései. A renddé szerveződő köznemesség – maga is egyik vagy másik liga szekértáborához csatlakozva (pl. familiárisukként) - és az egyház a királyi hatalom erősítésében látta a kiutat.

I. (Hunyadi) Mátyás királlyá választása, közjogi státusa, helyettesítése

Az 1485.évi nádori törvénycikkek és az utódlás kérdése

Mátyás személyes politikai okokból döntött a nádori jogkör újraszabályozása mellett. 1484-ben meghalt Guti Ország Mihály nádor, a király egyik legodaadóbb híve, tehát a tisztség üresedésben volt. Ezt az objektív helyzetet kívánta törvénytelen fia, Corvin János érdekében kamatoztatni, de Szapolyai Imre rövid életű nádorsága (1486-1487) után a tisztséget Mátyás nem töltötte be.

A nádori törvénycikkek (12) 12 jogkört ölelnek fel. Ferdinándy Gejza hívta fel a figyelmet először arra, hogy a 12 cikkely három csoportra bontható:

- az elsőbe tartozik az 5.,6.,9.,10. és 11.cikkely, melyeket szokásjogi alapon már Mátyás előtt is gyakoroltak;
- a másodikba, amelyeket se előtte, se utána nem gyakoroltak, mint a 7.,8. és 12.cikkely;
- a harmadikba azok, melyeket 1485 után kezdtek el érvényesíteni és ezeket az 1681: I.tc. is megerősített, mint az 1.,2.,3. és 4.cikkely.

Fraknói Vilmos szerint csak a 9.cikkelyt (legfőbb bíró) gyakorolták feltétlenül, a 4.cikkelyt (ő a főkapitány) nem kivétel nélkül (pl.: Tomori Pál a sereg vezetője); a 3.cikkely (király nem léte vagy kiskorúságakor összehívhatja az országgyűlést) 1526-ban érvényesült Báthori nádorsága idején; a 2.cikkely pedig csak kivételképpen érvényesült, (amikor Csák Máté volt a kiskorú Vencel gyámja, vagy 1516-ban, amikor II.Ulászló Miksa császárt rendelte gyámul II.Lajosnak, de az országgyűlés se a nádort tette gyámjává, hanem három tagú tanácsot rendelt melléje.).

Szabad királyválasztás versus örökösödés: leszármazás vagy szerződés útján (1505-ös rákosi végzések – 1515.évi Habsburg-Jagello pactrom)

A trónöröklés kérdése, karöltve az uralkodó (családok) házassági politikájával, mindig fontos szerepet töltött be az ország életében. II.Ulászló, amikor 1490-ben választás útján elnyerte a koronát, titokban igérvényt tett Beatrix özvegy királynénak, hogy trónigénye támogatása fejében feleségül veszi. Szavát betartotta. Hogy Beatrix meddő, azt már ekkoriban is sejteni lehetett, ezért 1491-ben a király és Miksa (III.Frigyes fia) között Pozsonyban olyan béke jött létre, amely egyrészt lezárta a trónbetöltést II.Ulászló javára, másfelől elismerte a Habsburgok öröklési jogát a jövőre nézve. Ez volt II.Ulászló első örökösödési szerződése Miksával.

1500-ban a pápa segítségével II.Ulászlót elválasztották Beatrixtől, s 1502-ben megnősült (felesége: Candalei Anna). Első gyermeke Anna 1504-ben született.

Miért fontos a „Jagello családregény" említése? Azért, mert a rendek 1505.évi so-rozatos országgyűlései is a trónutódlás köré összpontosultak!

A rákosi országgyűlésen hozott végzések a legfontosabbak, de annak ellenére, hogy „a főpapság, a mágnások, az előkelőkhöz tartozó tisztségviselők és főhivatalnokok, valamint a megyék követei is egyetértettek a határozathozatalban", a király nem szentesítette!

A rendek kiindulópontja egyértelmű: a királynak „csak" lánya van, ezért – de látensen nem zárva ki azt sem, hogy a jövendő király e királylány férje is lehet! – látván „hogy az ország azért süllyedt a mostani sivárságba (desolatio) és formátlanságba minden tagján, mert külföldiek voltak a királyai. Megfogadjuk tehát, hogy csak magyart választunk királlyá, ha II.Ulászló fiutód hátrahagyása nélkül halna el."

Az országlakosok tehát szabad királyválasztást akarnak, mert 1440-től fiutód hiányában a jelölés és választás joga a rendeké!

Az országgyűlés elismerte a fiúörökösödést, de ennél közjogilag tovább ment, jogképződési folyamatot gerjesztett. Céljuk annak bizonyítása, hogy a jó kormányzás, az ország ügyeivel való foglalkozás biztosítéka már nem csak a koronázási eskü és az ellenállási jog, sokkal inkább a rendek tevőleges részvétele a kormányzásban.

A rákosi végzés nyomán a köznemesi párt Szapolyai Jánost jelölte a trónra. (ez 1526-ban realizálódott), s a király Anna nevű lányát kívánta feleségéül, hogy a trónutódlásnál a nőágra történő hivatkozás is erősítse pozícióját. A terv terv maradt.

II.Ulászló először az 1507.évi diétán kívánta fiát, a kiskorú Lajost királlyá koronáz-tatni, akkor még sikertelenül.

Az 1508 tavaszán tartott országgyűlésen a főpapok és a bárók beleegyeztek a koronázásba és június 4-én Fehérvárott Lajost királlyá koronázták (1509-től cseh király is), azzal a kikötéssel, hogy Miksa nem lehet a kiskorú király gyámja apja halála esetén.

Az 1515-ben létrejött Habsburg-Jagello kölcsönös örökösödési szerződésnek négy jogtörténeti előzménye volt:

- az 1463.évi III.Frigyes – Mátyás közti pactum;
- az 1491.évi I.Miksa – II.Ulászló közötti egyezség;
- az 1506.évi I.Miksa – II.Ulászló közötti családi szerződés (ez előlegezte meg formailag az 1515.évi egyezményt),

– az 1507.évi I.Miksa – II.Ulászló szerződés.

Az 1463.évi pactum az összes körülményt figyelembe véve magánjogi természetű volt, noha a Habsburgok végig közjogi státust tulajdonítottak neki. Már Mátyás annulláltnak tekintette pactumát, hiszen az ő célja a korona megszerzése volt. Az 1490.évi események se a Habsburgoknak kedveztek, de az 1491.évi egyezség azzal, hogy elismerte Miksa magyar királyi címét és utódlási jogát, felélesztette reményeiket. Az 1506.évi szerződés ezt újólag megerősítette és házassági politikával is kiegészítette.

„1507 novemberében Ulászló és Miksa újabb szerződést kötött a királyi gyermekek és a császári unokák házasságára, a gyermekek fölötti gyámságra vonatkozóan. .....A kis királyfit a következő évben megkoronázták, mikor is Ulászló írásban tett esküt arra nézve, hogy halála esetén a fia feletti gyámságot sem Miksára, sem más idegen uralkodóra nem bízza."

Az 1515.évi szerződésük olyan dinasztikus együttműködés volt, melynek politikai tartalma egy távlataiban perszonálunión alapuló közép-európai államszövetség létre-hozása Habsburg főség alatt.

Az 1515.évi örökösödési szerződés értelmében „Miksa örökbe fogadta II.Ulászló magyar és cseh király kilenc éves fiát, Lajost, kilátásba helyezte azt is, hogy a német koronát is megszerzi neki – amit aligha gondolhatott komolyan. A magyar királyfi feleségül vette Miksa unokáját, Máriát, míg a császár Lajos tizenkét éves nővérével, Annával lépett az oltár elé; ezt a második házasságot azonban érvénytelennek lehetett nyilvánítani, ha Miksa két unokája: Ferdinánd vagy Károly közül bármelyik egy éven belül közli, hogy ő akarja feleségül venni Annát. 1516-ban Ferdinánd ilyen értelemben nyilatkozott."

II.Lajos (1516-1526) tíz évesen került a trónra és – felesége 1521/22-ben történt bekapcsolódásáig a magyar politikai életbe – csak sodródott az eseményekkel.
A király kijelölt gyámjai Miksa császár és Zsigmond lengyel király voltak, ami homlokegyenest ellenkezett az országgyűlési határozatokkal. A magyarországi erőviszonyoknak megfelelően a tényleges gyámok Bakócz Tamás bíboros, Bornemissza János budai várnagy és pozsonyi ispán , valamint Brandenburgi György őrgróf voltak. Utóbbi a Hunyadi-Corvin vagyon örököseként hungarusnak számított.

II.Lajos 1522-ben tizennégy hónapra Csehországba, másik királyságába utazott. Helytartóként Báthori István vezette az ügyeket.

Valójában Mária királyné is aktív politizálásba kezdett. Ehhez jogalapul királynéi mivolta és férje távolléte szolgált. A királynét illető javadalmak (pl. körmöci kamara, alsó-magyarországi bányavárosok) visszaszerzésével megteremtette pénzügyi-gazdasági függetlenségét és politikai befolyása alapjait.

1523 májusában II.Lajos országgyűlést tartott, leváltotta Báthori István nádort és furcsa módon nem választott-választatott helyébe új személyt „hanem bejelentette, hogy ezt a funkciót ő fogja ellátni (egy darabig tényleg el is járt a nádori hivatalban)." A diétával két évre előre az egy forintos hadiadót is megszavaztatta, ismét elrendelték a nemesség személyes hadkötelezettségét.

Úgy tűnt, a király – felesége segítségével – a siker reményében állíthatja helyre ha-talmát az ehhez szükséges jogkörei tényleges gyakorlásával. A királyné politizá-lása, növekvő befolyása aggodalommal töltötte el a nemességet: Mária tudvalevő-leg Habsburg volt, azonban „csak nagy fenntartásokkal lehet a Habsburg-ház képviselőjének tartani."

A hatalomgyakorlás szempontjából lényeges változást hozott a királyi tanácson belül az addigi tágabb és szűkebb tanács mellett létrehozták a legszűkebb ún. titkos tanácsot az operatívabb irányítás érdekében. Tagjai közé csak néhány báró, a kancellár és a II.Lajos és neje iránt baráti szálakkal kapcsolódó pápai és a császári követ került be. Ez újabb jele volt a nádor királyhelyettesítő szerepének csökkenésével és a kancellár szerepének felértékelődésével!

Ami Magyarországon az 1524-1526 közötti országgyűléseken történt az közjogilag szinte értelmezhetetlen volt, mivel amit az egyik országgyűlés határozattá formált, azt a következő hatálytalanította!

Ekkor már nem II.Lajos a változások mozgatója, hanem felesége, aki politikai szövetségeseivel karöltve kívánta megszilárdítani a a királyi hatalmat – túlságosan későn.

Az 1526-os rákosi országgyűlésen hozott határozatok egyfelől lezárták Magyar-ország (jog)történetének egy szakaszát és újat nyitottak a bekövetkező események miatt: a

jogképződési folyamatok alapjává Werbőczy Tripartituma és a rendek jogállását védő törvénycikkek váltak!

III. Habsburgok a magyar királyi székben (1526-1703)

A mohácsi csatavesztés után, mikor kiderült, hogy a király is halott, a trónutódlás központi kérdéssé vált.

Ahogy 1516-ban először, most ismét a nádor került reflektorfénybe.

A trónra ketten aspiráltak: Szapolyai János erdélyi vajda és Habsburg Ferdinánd.

Milyen jogcímen követelték maguknak a trónt?

Szapolyai és a köznemesség álláspontja az 1505.évi – II.Ulászló által sohasem szentesített – rákosi végzésen nyugodott. A rendek itt fogadták el, hogy nem választanak többé idegent királyukká. Szapolyai ezen túlmenően feleségül akarta venni Mária özvegy királynét (ahogy II.Ulászló Beatrixet), hogy esélyei tovább javuljanak. Szapolyait a rendek 1526.november 10-én Székesfehérvárott királlyá választották és megkoronázták (Podmaniczky István püspök).

Habsburg Ferdinánd eleve a természetes örökös jogán tekintette magát Magyarország királyának, utalva a korábbi Habsburg-Jagello örökösödési szerződésekre. Felesége révén sógora volt II.Lajosnak. Ferdinánd koronázási hitlevelében – s ez újdonság – saját királyi kegyelmére hivatkozott. A Báthory István nádor által, az 1485.évi törvénycikk szerint Pozsonyba összehívott királyválasztó országgyűlésen 1526.december 17-én királlyá választották. 1527.november 3.-án Székesfehérvárott (Podmaniczky István püspök!) a szent koronával megkoronázta. Koronázási esküjébe belevette az Aranybulla megtartását is, ezért korábban ezt alkotmánybiztosító eskünek nevezték. (Bátyja V.Károly, II.Lajos uralkodása alatt végig használta a magyar királyi címet!)

Két jogcím ütközött egymással 1526-ban, s a kérdést maguk a trónigénylő, -betöltő felek döntötték el, amikor 1538-ban megkötötték a váradi békét.

A váradi egyezményben a két király törvényesnek ismerte el egymás megkoronázását, miután a rendek választása adta trónbetöltésük jogalapját. Így mindkettejüknél a politikai-

jogi gyakorlat a királyválasztással, majd a koronázással közjogi paktumot eredményezett. A váradi békeokmányban felek kölcsönösen testvérnek ismerték el egymást, ezzel lehetővé vált a törvényes öröklés biztosítása, ha a másik fiutód nélkül halna meg. Ha Ferdinándnak nem lenne fiutóda, úgy bátyja V.Károly és a spanyol Habsburg-ág lesz az örökös. A 40. cikkely Szapolyainak és fiutódának - aki ekkor még nincs – biztosítja a trónt, ha a Habsburg oldal kihalna. A szabad királyválasztást akkor nyerik vissza a rendek, ha szerződő felek említett módon fiágon kihalnának. A két király felosztotta egymás között az országot, de a gyakorlatban „a királyok hatalma addig ért, ameddig híveik birtokai, és állandóan folytak az átpártolások, a határt pontosan nem is lehetett megvonni a két király országrésze között."

Szapolyai János 1540-ben meghalt, s Ferdinánd át kívánta venni a keleti országrészben a hatalmat, ahogyan azt a váradi egyezmény rögzítette.

Szapolyai hívei a csecsemő János Zsigmondot - nem a szabályoknak megfelelően összehívott országgyűlésen - királlyá választották és melléje négy fős testületet állítottak. János Zsigmond koronázása elmaradt. 1541-ben az újabb oszmán-török támadás Budát elfoglalta (1686-ig). Az ország három részre szakadt.

1.) Az állami főhatalom tartalma a királyi Magyarországon 1604-ig.

A Habsburgok trónra jutásával – a szintén Habsburg Albert óta először .- vissza-visszatérő rendi kívánság lesz, hogy a „királyi felség lakjék Magyarországban." Ez a kérés sohasem valósult meg állandó itt-tartózkodásként.

A szentkorona-tan szempontjából új fejlemény, hogy a szétszakítottság elleni közjogi érvelés középpontjába a korona és a korona tag országrészek idegen uralom alattisága került.

Közjogi vita a király és a rendek között kormányzati ügyekben

Az 1526-1556 között kiépített kormányzati szervek szakítást jelentettek a korábbi struktúrával, s bár vitathatatlanul hozzájárultak a Habsburgok eredményes birodalomépítő politikájához (mert eredményesen és szakszerűen működtek), de volt egy nagy hibájuk: az udvar hasonló szervei irányítása alatt álltak, végrehajtó szerepre kényszerültek.

A legnagyobb „hátránya" e szervezeti felépítésnek mégis az volt, hogy a rendek nem tudtak beleszólni – belefolyni az ügyek intézésébe. Egy nagy jövő előtt álló hivatali központ fiókintézményei voltak, ennek megfelelő jelentőséggel, pontosabban jelentéktelenséggel.

Az 1567.évi 40.cikkelyen túlmenően (ls. 1.1.5. alatt) az 1569.évi országgyűlésen sikerült a rendeknek I.Miksát olyan engedményre rábírni, hogy ügyeiket gyorsabban kezeljék, miközben elismerték „a hazai ügyeknek külföldön, külföldi hatóságok által történő elintézését saját maga törvényesítette azt, ami eddig csak a viszonyokból következő visszaélés, törvénysértés volt.

...Ehhez képest a rendek óvakodnak bármikor is hivatkozni az 1569-i törvényre, de ennek érvényét annál inkább kiemeli a királyi hatalom, mely ettől kezdve hivatkozik rá és vele födi, általa védi a bécsi hatóságok magyar befolyását. A magyar rendiség a viszonyok nyomása alatt, egy gyönge pillanatában csakugyan elismerte a közösügyek létét és azt, hogy ezen közös, osztrákot és magyart egykép érdeklő ügyek kizárólag bécsi, német hatóságok által intéztetnek el. Az 1569 : 38-ban már benne van az 1867 : 12. közösügyes elmélete, azzal a különbséggel, hogy Deák géniusza e közös ügyekre is befolyást szerzett a magyarságnak, míg a XVI.század közös ügyei – a »mixta« - kizárólag Bécs kezelésében maradtak."

A Habsburg uralkodók törekvései a királyi hatalom abszolutórikussá tételére (1604-1703)

1526-1655 között a magyar országgyűlés - I.Miksa kivételével – mindig formálisan választott királyt I.Ferdinánd családjából és mindig azt, akit a regnáló király utódjának .és magánjogi örökösének a saját házi körülményeik szerint megfelelt.

II.Mátyás esetében a rendek a kivételes körülményekre tekintettel hozzájárultak Rudolf elmozdításához, de utódja egyébként kijelölt örököse lett. A Habsburg-ház II.Mátyásig a primogenitura szabályai szerint örökítette át a trónt. A rendek számára a formális királyválasztásban az volt a döntő szempont, hogy a jövendő király kizárólag „az országgyűlés felhatalmazásából nyerheti csak el a szentkoronával való koronázást. Márpedig azt az udvar is jól tudja, hogy koronázás nélkül magyar király nincsen. Egész újkori történetünkben

csak II.József és Ferenc József viselhették a magyar királyi címet koronázás nélkül, pusztán öröklési joguk és a királyi hatalom tényleges, bár alkotmányunk szerint jogtalan gyakorlása alapján ."

A Habsburg-abszolutizmus Magyarországon történő kipróbálása és kiépítése a XVII. század második felétől vált átgondolt politikává. L.Lipót ez irányú törekvései a török kiűzésével lehetőséget biztosítottak számára, hogy ténylegesen az egész országra kiterjedően formálja át az államszerkezetet és a fegyver jogán való szerzés ősi elvét is bevethesse királyi jogköre kiterjesztése érdekében. A tárgyalandó időszak utolsó évtizede átvezet bennünket a Rákóczi nevével fémjelzett és megvalósítani kívánt független magyar államiság kísérletébe.

IV. Magyarország és Erdély perszonáluniója, valamint az államfő jogállása és hatásköre 1703-1848 között

Az 1687-es soproni országgyűlés által elfogadott fiági örökösödésről és az Aranybulla ellenállási záradékát eltörlő cikkelyekről már a kortársaknak is megoszlott a véleménye. I.József kiskorúkénti megkoronázása szintén része volt a Habsburgok politikai erődemonstrációjának. Ez a három konkrét tény messzeható következményeket tartogatott. A rendek úgy érezték, nyomást gyakoroltak rájuk az elfogadtatásuk érdekében. Sérelmezték a kiskorú egy nap leforgása alatti egyházi segédletű és értelmű nagykorúsítását is, és ez tette valóságossá, hogy már nem választhatnak még formálisan sem, mert adott az öröklés rendje. Politikai paktum, egyfajta „kiskiegyezés" köttetett a felek között, de hosszú távon ez a Habsburgok birodalomépítő lépéseinek kedvezett.

Az ellenállási jog eltörlése, ius murmurandivá szelidülése miatt elve borítékolni lehetett, hogy a rendek – alkalom adtán - erőszakra való hivatkozással jogi kifogást emelnek ellene. A hűtlenség kimondására elegendőnek mutatkozhatott egy egyszerű nem tevés is.

1703 elején a Habsburgok jelentős számú katonaságot vontak ki Magyarország és Erdély területéről. A politikai helyzet kedvezőnek mutatkozott a rendi szabadságharc elindítására. II.Rákóczi Ferenc vezetése alatt indult meg a küzdelem, melynek közjogi programja két rétegből állt:

- egy maximumot elérni kívánó program, benne a Habsburgoktól való elszakadással, Magyarország és Erdély önállóságával, perszonálunióval;
- egy minimumra törekvő program, benne három elvárással:
  1.) a Habsburg fiági örökösödés eltörlésével;
  2.) szabad királyválasztás helyreállításával;
  3.) az ellenállási jog visszaállításával.

A baj csak az volt, hogy a Habsburgoknak egyik megoldás sem tetszett. A kibontakozott fegyveres felkelés az ellenérdekű politizálás hagyományos módja volt Bocskai óta.

Vizsgáljuk meg a Rákóczi szabadságharc menetét és kimenetelét az államfő jogállása és hatásköre felől!

A Rákóczi szabadságharc állama, a (vezérlő) fejedelem jogállása (1703-1711)

Ami 1703-1711 között a Rákóczi szabadságharc idején tartott országgyűléseken közjogi értelemben történt, azok sajátos jogképződési folyamatot jelentenek. Az államfői intézmény átmeneti szabályozásától kezdve a konföderáción és senatuson keresztül, vissza a trónfosztásig olyan, korábban idehaza nem ismert jogi intézmények és fogalmak jelentek meg, amelyek önmagukban is figyelmet érdemelnek, miközben egymásból következtek, egymásra épültek és egy kényszerhelyzetet jelenítettek meg. S mindezek mellett tagadhatatlanul vele párhuzamosan működött a Habsburgok Magyarországa és kormányzati rendszere.

Összegzés és kitekintés

Miként értékeljük – értékelhetjük a Rákóczi vezette kuruc állam közjogi megoldásait? Jogosult-e Rákóczi államairól beszélni, tekintettel kettős jogállására?

1711-ben, a szatmári békével lezárult a fegyveres függetlenségi küzdelmek egy szakasza. A békekötés inkább amnesztia volt, ráadásul kuruc részről ezt a hadsereg hajtotta végre, hiszen ilyen felhatalmazást a konföderált rendek – jóváhagyásként – csak

utólag adhattak. I.József is halott volt, a trónon III.Károly következett az 1687-es szabályozásnak megfelelően.

Az első kérdésre akkor találhatunk helyes megoldást, ha időrendi sorba állítjuk a történéseket és tartalmuk szerint bíráljuk el, mert rá kellett jönnünk, egyáltalán nem biztos, hogy a régi séma változatlan formában megtartandó:

1705-ben akkor ült össze a szécsényi országgyűlés és ruházta fel vezérlő fejedelmi címmel Rákóczit, amikor I.Lipót már nem élt és I.József követte a trónon. Rákóczi ekkor már választott erdélyi fejedelem. Ezért a vezérlő fejedelmi címet talán alkirályként határozhatjuk meg. Jogcímet, jogalapot biztosított a kormányzásra, a hatalmi intézmények működtetésére.

1707-ben, ereje teljében hozta határozatait az ónodi országgyűlés, amikor a katonai helyzet a legkedvezőbb volt. A hadisikerek fordítódtak át törvénycikkekké, ezért ekkor és nem előbb merték kimondani az interregnumot, a Habsburgok kvázi detronizációját, azt, hogy 1705-ben nem jött létre trónöröklés, mert nem volt választás. A királyvá-lasztás elhalasztása bölcs lépésnek bizonyult, mert mindegyik jelöltről utólag bebizonyosodott: nem óhajtják a magyar királyi címet.

Az ónodi diéta a helytartói tisztség bevezetésével megteremtette a vezérlő fejedelem ellensúlyát, bár Bercsényi személye garancia volt Rákóczi szemében, hogy nélküle és ellenére nem hoz intézkedéseket. A helyzet kulcsa a huszonnégy szenátor kezében volt, akik ellenőrzésük alatt tarthatták a vezérlő fejedelmet és első szenátorukat a helytartót is.

1708-ban elsőül a Habsburgok léptek a pozsonyi országgyűlés összehívásával, mely innentől megszakításokkal 1711-ig ülésezhetett. 1708. végén tartották Sárospatakon Rákócziék a konföderáltak generalis conventusát, egyetemes gyűlését: vállaltan az interregnum jegyében, miközben folytatódott az állam gazdasági alapjainak szétesése és a hadsereg leépülése.

Rákócziék közjogilag mindig azután cselekedtek, amikor a másik féllel szemben úgy érezték, hogy lépéselőnyben vannak.

A bevezetőben feltett második kérdésre éppen a kialakított jogképződési folyamat végtermékei adják meg a választ: mindig külön említik Erdélyt, Rákóczi erdélyi

fejedelem mivoltát, ezért két államról illene beszélni, viszont Rákóczi ténylegesen nagyon rövid ideig birtokolta Erdélyt, s 1707 őszétől végleg elveszítette joghatóságát felette.

A szatmári béke közkegyelme, mellyel Rákóczi nem élt, lehetővé tette Magyarország különállásának megőrzését, de nem sikerült a minimális program egyetlen elemében sem előrelépni: a jövő zálogává ismét a Habsburgok váltak.

A pragmatica sanctio: a trónöröklés kiterjesztése a Habsburg-ház nőágára (1723) és alkalmazása: Mária Teréziától II.Józsefig (1790)

A trónöröklés és sajátlagosan a leányági öröklés a XVIII.század eleje óta napirenden volt a Habsburg-házban. A spanyol fiág kihaltával 1699-re csak az osztrák ág maradt.

1703-ban I.Lipót és fiai (I.) József és (III.) Károly megkötötték a saját belső szerződésüket (pactum mutuae successionis) a nőági öröklés biztosításáról fenti sorrend szerint. Ez a szerződés Magyarországra nem terjedt ki.

A férfiágak kihalása esetére sorrendet állapítottak meg a leányági öröklésre: ha József és Károly ága kihalna, úgy apjukra száll vissza a trómnutódlási jog, s ha mindhárom fiág kihal, akkor lép érvénybe a nőági örökösödés.

1712-ben a horvát rendek tartománygyűlése határozatban ismerte el a nőági öröklést, ami közjogi feszültséget keltett, lévén a horvátok a magyar országgyűlés részei.

1713-ban III.Károly titkos tanácsosai előtt ismertette az osztrák örökösödési rendet.
Ezzel párhuzamosan 1712-1715 között ülésezett a magyar országgyűlés, az első teljeskörű 1687 óta. Felmerült a nőági örökösödés megtárgyaltatása – ehhez ugyanis a királyi előterjesztésnek tartalmaznia kellett volna az erre irányuló szöveget -, de a nádori konferencia javaslatait III.Károly nem fogadta el, mivel a rendi sérelmek, a nemesi jogok elismertetése túltengtek, és persze azért sem, mert ekkoriban még gyermektelen lévén József bátyja legidősebb leányát kellett volna kijelölnie örököseként.

A királyi hatalom terjedelme III.Károly idején

Az 1712-1715.évi országgyűlésen elfogadott törvények visszatükrözték a megváltozott erőviszonyokat, de a legnagyobb előrelépésnek a rendek és a király közötti együttműködés számított. Ismét bebizonyosodott, hogy törvényes mindaz, ami az uralkodó saját felségjogaiból ered, vagy a rendek jóváhagyásával együtt lett kiadva.

Királyi prerogatívák: a kegyúri jog (patronátus); a főfelügyelet (vallások, alapítványok felett); a papság megadóztatása; az oktatásügy.

Az uralkodó közjogi jogosítványai: a nemesítés; a kitüntetés és cím adományozás; kiváltságolás (pl.: harmincadvám alóli felmentés; vásár-, vám-, rév- és céhszabadalom adása).

Legsajátosabb jogköre a törvénykezés: felségsértés ügyében személyes ítélkezés magyar bírákkal együtt, hűtlenség esetköreiben, polgári ügyekben és főfelügyelete valamennyi törvényszék felett.

Megilleti továbbá a kegyelmezés joga.

Királyi jog a gyermek törvényesítése, hivatalokba történő kinevezés. Kivéve a nádor és a koronaőrök választása, mert itt a rendeknek jelölési joguk volt.

Királyi felségjog a pénzügy, pénzverés, az uralkodói jövedelmek és a koronajavak. „Ha nem is törvény szerint, de tényleg, majdnem teljesen ki vannak véve a királyi jövedelmek, az egy hadi adón kívül, az országgyűlések rendelkezése alól. A sóbányákat, a harminczadot, vámot, a koronai és kamarai jószágok jövedelmét az uralkodó magánjövedelmének tekintik."

Uralkodói jog volt a diplomácia , a háború és békekötés, a nemesi insurrectio elrendelése (magyar tanácsadói véleményének kikérése után).

Hadügyi felségjoga kiterjedt az országhoz vissza nem csatolt katonai határőrvidékekre, a toborzásra, elszállásolásra, várépítésre.

Közjogi felhatalmazása volt országgyűlés összehívására, tárgykörének meghatározására, az 1635.évi 79.cikkelyből főszabály szerint Pozsonyba (majd Mária Terézia idején – 1765.évi 2.cikkelytől – Pestre, az 1848: IV.tc. is Pestre). Megillette az országgyűlés

megnyitása és berekesztése (saját személyében vagy királyi biztos által), elnapolása (együtt a két házat, általában határozott időre) és feloszlatása (idő előtti megszüntetés).

Az 1790-1791.évi országgyűlés: kísérlet a királyi jogkör nyitott kérdéseinek szabályozására

II.József 1790.januárjában – betegsége végóráiban – belátta: addig követett Magyarország-politikája értelmét vesztette, ezért a pragmatica sanctio szerinti trónutóda öccse, (II.) Lipót számára tiszta helyzetet kívánt teremteni. Érvényben hagyta türelmi-, jobbágy- és az alsópapság fizetésrendezéséről szóló rendeletét, visszaadta a rendeknek a trónra léptekor fennállott jogait, lemondott a birodalmi keret és egység érvényesítéséről is. Felismerte az állam szerepét a társadalomszervezésben, de túlbecsülte feladatait és az ellenőrzést tekintve: „túlságosan sietett, s ahogyan II.Frigyes keményen megfogalmazta, gyakran az első lépés előtt tette meg a másodikat."

II.Lipót (1790-1792) legfontosabb feladata a Habsburgok által uralt területek meg- és egybentartása volt. Jó politikus lehetett, mert átlátta: mind a kül- mind a belpolitikában kompromisszumot kell kötnie, de egyáltalán nem mindegy a sorrend. Egyszerre a kettőt ugyanis nem lehetett véghezvinnie.

Kaunitz kancellár álláspontját figyelmen kívül hagyva a nemzetközi diplomácia felé fordult; szövetségre lépett Reichenbachban a poroszokkal, ami kettős előnnyel járt számára:

1.) osztrák – porosz egységfront jött létre a francia forradalom következményeinek feltartóztatására,

2.) II.Frigyes Vilmos lemondott a Habsburg Birodalom elleni fegyveres fellépésről és ezzel együtt a magyarok függetlenedési politikájának támogatásáról.

II.Lipót ezáltal szabad kezet kapott a belpolitikájában:

1.) az engedetlenkedő, vonakodó katonai vezetőket megfegyelmezte, mert a hadsereget tartotta legfőbb birodalomszervező erőnek,

2.) a magyar rendi törekvések visszafogására törekedett, csekélyebb engedményekkel, (pl. a korona átadása) reformokkal; a nemzetiségek ügyének (szerbek, románok)

3.) átmeneti felkarolójaként kijátszotta az ún. nemzetiségi kártyát a nemességgel szemben (Itt II.József jól bevált oszd meg és uralkodj taktikáját követte.)

A szent korona visszaadása felerősítette a rendi követeléseket 1790. tavaszától kezdődően.

Az 1790-1791.évi országgyűlés Magyarország önállóságáról, a király koronázásáról és a nádori tisztség betöltéséről

A vármegyék nemessége radikális követeléseket fogalmazott meg és alkotmánytervezetek kidolgozásába fogtak nem titkoltan a rendek hatalmának visszaállítása érdekében.

Borsod és Szabolcs vármegyék országgyűlés összehívását követelték, melyet az országbíró hívhat össze (ha a király nem tenné), de Pest vármegye 1790.márciusi felirata még ezeken is túlment, mivel ők II.József uralkodását a pragmatica sanctiotól való eltérésnek tartották, ezért véleményük szerint „az 1723. 1., 2. törvényben kikötött feltételek nem teljesítése miatt az osztrák ház női ágának örökösödési joga megszakadt."

Az országgyűlés határozatai törvénnyé válva és becikkelyezve visszatükrözték a királyi és a rendi hatalom közötti kompromisszumot, azt hogy II.Lipót elismerte a nemesség jogát, s vele a koronázás, az eskü és a királyi hitlevél alkotmánybiztosíté-ki mivoltát, ezáltal helyreállította az alkotmányos viszonyokat, a rendek pedig elismerték a Habsburgok fi- majd nőágának örökösödését kétoldalú szerződésként. Az örökösödés – vélték – nem biztosít többlet jogot a választásnál, mivel csak a jogcím módosult, de elnyerésének egyéb feltételei nem változtak meg.

A király koronázásának határideje trónváltozáskor

A 3.cikkelyben került körülírásra a koronázásra nyitvaálló határidő és az örökös király, valamint a törvényes király közötti jogállás elhatárolása.

1687 után, de 1723 után is csak koronázási kötelezettség volt, határidő nélkül. Korábban királyválasztó országgyűlésen és lehetőleg a király elhúnytát követő rövid időn belül.

A törvény most kimondta: „a királyi fölavatás és koronázás minden egyes trónváltozáskor az elhunyt király halálától számított hat hónap lefolyása alatt törvényes szertartás szerint múlhatatlanul végrehajtassék."

Bartoniek Emma szerint ez a megoldás securitas, azaz alkotmánybiztosíték.

A törvénycikk különbséget tett örökös király (rex haereditarius) mint utód, akinek joga van az ország kormányzására, a végrehajtó hatalom gyakorlására és a törvényes király (rex legitimus) mint koronázott utód között.

Milyen jogosítványokat nem gyakorolhat az örökös király?

A legfontosabb negációi:

- jogalkotó hatalma nyugszik, törvényt nem szentesíthet, de végrehajtó hatalmából folyóan rendeleteket bocsáthat ki (hat hónapig),
- privilégiumokat nem adományozhat,
  az 1791.évi 32.tc. az utód belátására bízza, hogy elődje adományait jóváhagyja-e,
  (Három példa ehhez:
  1.) az 1453.évi 5.cikkelyben V.László érvénytelenítette I.Ulászló „lengyel király" adományait;
  2.) II.Lipót fenti cikkelye jóváhagyta bátyja adományait;
  3.) Ferenc József és így erősítette meg saját 1848-1867.között tett adományait utólag.)
  nincs kegyelmezési jogköre,
- nem illeti meg az apostoli cím.

Külön kérdés a koronázás elmulasztásából folyó következmények felsorolása. Adott a hat hónapos koronázásra nyitvaálló határidő, mely alatt az országgyűlést össze kell hívni és elő kell készíteni a királyavatást.

Molnár Kálmán közjogász szerint, ha a hat hónap eredménytelenül telik el, az országgyűlést a nádor, vagy annak nem léte esetén a kijelölt helyettesítője hívja össze, majd megnyitása után maga az országgyűlés megállapítja a trónörökös személyét és felhívja koronázásra. A felhívás közlésétől számítva a hat hónap újrakezdődik. Kivétel: ha a király személye már előtte megállapítható, s ő maga teszi lehetetlenné az országgyűlés

összehívását. Államcsínynek nevezi, ha az országgyűlés a magát megkoronáztatni akaró királyt határidőn belül nem koronázná meg. Hallgatólagos lemondásként definiálja, ha a király vonakodna magát határidőn belül megkoronáztatni az országgyűlés felkérése ellenére is. Ilyenkor – szerinte – a hat hónap leteltével az országgyűlés fel kell hogy szólítsa a soron következő trónváromanyost. Ha ezen személy elé akadályt gördítenének, s az egyébként már mulasztásban levő király a hat hónapon túl is gyakorolná királyi hatalmát, „ez a jogszerűséget nélkülöző merő erőszaki uralomnak volna tekinthető." Erre a 3.tc. alapján következtet, de az ő értelmezésében a hat hónapig tartó végrehajtói jogok gyakorlása után koronázás hiányában az alattvalói engedelmesség megszűnik, uralma de facto, de nem iure, s így büntetőjogi védelme is átalakul: már nem lehet szó ellene elkövetett felségsértésről, már csak a királyi ház tagjaira kiterjedő, azokat megillető védelmet élvez. Kivételként fogalmazza meg a vis maior esetkörét, mert ilyenkor nincs se vétkes, se mulasztás nem áll be. Erről csak az országgyűlés dönthet.

Ez merő elméleti álláspont, mert majd Ferenc Józsefnél fogjuk látni, hogy a hat hónap letelte után is lehet hivatkozni a clausula rebus sic stantibus esetkörére, mint azt 1867-es koronázási törvénycikkében meg is tette.

V. Habsburg királyaink jogállásának szabályozása 1848-1918 között

A fejezet kezdőpontja: 1848. Egy igazi korszakhatár, amikor az ország a rendi kort maga mögött hagyta és az új polgári szakaszt megnyitotta. Olyan politikai és jogi kompromisszumok sorozata, melyet leginkább az aufheben/Aufhebung kifejezéssel lehet körülírni: megszüntetve megőrzés. Van benne átmentés (ami a régiből menthető), van benne átalakulás (ami hangsúly- és értelmezésbeli változtatás) és van benne – ami addig nem volt (de benne volt a levegőben és megvalósításra várt). Stratégiai modernizáció vette kezdetét alkotmányos keretek között.

A jogképződési folyamat is tartalmi változáson ment át: teret nyert az egyenjogúság és a jogegyenlőség, majd 1848 őszétől a király nélkül, sőt ellenére történő jogalkotás a liberális és a nemzeti nézőpont egyidejű érvényesítésével. Az országgyűlési határozatok a törvény erejével bírtak - ez korábban elképzelhetetlen lett volna – és betartásukra egy jól működő közigazgatás ügyelt.

Mindemellett a magyar törvényes forradalom az európai '48 része volt, szinte ugyanazokat az utakat, szakaszokat járta be, mint a többi változást akaró ország.

Az 1848.évi áprilisi törvények a fennálló rendszer átalakítását, a polgári államberendezkedésre történő átállást szolgálták. Kompromisszum szülötte, ezért nem is csodálkozhatunk azon, hogy voltak kevésbé kiérlelt, elvarratlan szálak a király jogállásánál és a nádor jogkörének az uralkodóéhoz való közelítésénél (kvázi alkirályként). A miniszteri felelősség intézményével megnyílt az út az alkotmányos monarchia felé.

De nem szabad elfelejtenünk azt sem, ez egy soknemzetiségű ország államalkotó nemzetének, a magyarnak a forradalma volt elsősorban. Petőfi Sándor Talpra magyar című verse mozgósítóerejű volt a magyarság körében, s nem tudott vele mit kezdeni a nem-magyarság, a lakosság több mint fele! Ő se és a forradalmat vezető réteg se tanusított megértést, ha a nemzetiségek a magyar állam integritását érintő követelésekkel léptek fel. Az egyének jogegyenlőségét akarták és törvénybe iktatták, de a nemzeti igényeiket elutasították. Így fordulhatott elő, hogy a nemzetiségek legfőbb patrónusává az udvar válhatott, bár a szabadságharc után a császárhű nemzetiségek azt kapták jutalmul, amit a vesztes magyarság büntetésül.

1849 után, az elbukott szabadságharc miatt abszolutisztikus uralom köszöntött az országra, de maga a forradalom, az általa felvetett kérdések nem buktak el, hiszen a győztes ellenforradalomra várt a problémák kihordása és megoldása!

1867-ben a kiegyezés közjogi kompromisszumot hozott a Habsburg-ház és a magyar politikai vezető réteg között. Deáknak igaza volt, reális egyezség született, a Monarchia megtarthatta nagyhatalmi állását és biztosította az integer Magyarország fennmaradását. A két fél egymásra volt utalva – amit a '67-es függetlenségiek útálva vettek tudomásul – , s érdekükben állt 1918-ig fenntartani ezt az államstruktúrát, megakadályozván a föderalisztikus közjogi berendezkedés kialakítását. 1867 után folytathatóvá vált az 1848-ban megkezdett modernizáció.

Mint már annyiszor az ország életében, a XX.század elején is az utódlás kérdésköre kiemelt fontosságúvá vált.

A kiegyezés közjogi problémái közé tartoztak mindazok a meg nem oldott, halogatott, de választ igénylő felvetések, melyek a „hogyan tovább" kérdése alá futottak be.

Az 1848-as forradalom polgári pályára állította az országot. 1867-ben e pályán tovább lehetett menni, de a játékszabályokat Habsburg bíró tartotta be. 1918-ban bírót, mezt és pályát cseréltünk.

Az áprilisi törvények által újraszabályozott királyi felségjogok

Metternichnek tulajdonítják az alábbi mondást:

> „Mindennek gyökeresen meg kell változni ahhoz,
> hogy minden a régiben maradhasson."

A kancellár nyilván tudhatott valamit, amikor az imént idézett szavakkal hagyta el hivatalát, s a nevéhez is kötődő ancien regime – átmenetileg – eltűnt a forradalom ködében.

Az áprilisi törvények azonban nem a pillanat művei voltak abban az értelemben, hogy az 1847-1848.évi országgyűlés során előtérbe kerültek a fennálló rendszer reformját célzó törvényjavaslatok.

Ezek viszonylag előrehaladott állapotúak voltak céljukat és az elérni kívánt joghatást illetőleg. Az 1848.március 13-i bécsi forradalom azonban felgyorsította az eseményeket. Már tíz nappal korábban megfogalmazódott az a kossuthi felirati javaslat, ami messze nem kaphatott volna akkora publicitást, ha a forradalmi események nem jöttek volna közbe. A pozsonyi országgyűlés színes és felszínes forgatagában a bécsi változások hírére hirtelen felgyorsultak a történések.

Az áprilisi törvények jelentősége

Amikor 1848.április tizenegyedikén V.Ferdinánd szentesítette, gróf Batthyány Lajos ellenjegyezte, majd kihirdették a harmincegy törvénycikket, új politikai berendezkedés köszöntött az országra. A rendek, különösen a liberális nemesség megkérdőjelezhetet-len vezetőjévé vált az eseményeknek. Egyszerre tanusított nagylelkűséget és szűkkeb-lűséget. Előbbit a jogkiterjesztésben és egyenjogúsításban, utóbbit a gazdasági tör-vénykezésben. Nemcsak a Habsburgokkal, a honi lakossággal is kompromisszumot hoztak tető alá. A későbbi események fényében a Habsburgok felé nem sikerült, nem sikerülhetett az áprilisi törvények elvarratlan szálainak törvényes kezelése, a lakosság felé viszont az ősz folyamán újabb engedményeket tettek, elnyerve ezzel támogatásukat a kiélezett helyzetben.

A polgári államberendezés szempontjából azok a törvénycikkek érdemelnek figyel-met, melyek a központi államszervezet működését írják körül. Már csak azért is, mert a közigazgatás alapegységéhez, a vármegyéhez nem nyúltak. A rendi országgyűlés az áprilisi törvényekben közjogi-államépítési kérdések szabályozásával (III., IV., V.tc.) írta be nevét a magyarság képzeletbeli nagykönyvébe.

Magyarországon négy központi hatalmi tényezővel számolhatunk: a királlyal, a nádorral (az országgyűlés választja, ő a király helyettese) a felelős minisztériummal és a két házas országgyűléssel.

Igazából az áprilisi törvények gyakorlati próbájára 1848.július második után került sor, itt és most csak elvi észrevételekre szorítkozunk. Ruszoly József és Gergely András is érzékeltetik, hogy az 1848.III.tc. olyan kompromisszum, amelyből olyan lényegi elemek

maradtak ki, mint a külügy, a hadügy (kivéve a kinevezést és a magyar hadsereg külföldi alkalmazását), a közös érdekű ügyek.

A király számára fenntartott felségjogok (1848: III.tc.7-8.§-ai) kivételével minden, a 6.§-ban írt és fentebb idézett kancelláriai, helytartótanácsi, kincstári ügyben a felelős minisztérium a nádor felé küldi meg végelhatározásait, kivéve, ha a király az országban tartózkodik.

Itt is változás állt be 1848.június 26. – augusztus 14-e között, amikor a nádor teljhatalmat kapva királyi jogkört gyakorolt a kormány előterjesztésére.

Az álladalmi (állam) tanács felállításával kapcsolatban a III.tc. azt mondta ki, hogy

- székhelye Buda-Pesten van
- az ország közügyei felől értekezik
- tagjai a három volt kormányszék vezetői és a kancellária tanácsosai
- két tagja állandóan a király személye körüli miniszter mellett van, és a 7.§. szerinti fenntartott felségjogok kezelésében vesznek részt

  DE: a 8.§-ban körülírt hadügyi kérdésekbe a két tanácsos nem folyhat bele.

  Gergely András szerint „az államtanács egyik feladata, ki nem mondottan abban rejlett, hogy politikailag leszerelje a bécsi kormányszékek konzervatívjait."

A IV.tc. kapcsán egyetlen megjegyzésre szorítkozunk: korábban a tárgysorozatba vétel királyi előjog volt, ezért igyekeztek a rendek minden törvényt egyszerre elfogadtatni és szentesíttetni. Most – a 2.§. szerint – egyenként is szentesíthetőek a törvények, mivel a 15.§. a táblák belügyének tekinti a tanácskozási rendet, benne a tárgykörökkel.

A XVIII.törvénycikk szól a sajtótörvényről. Kevesen gondolnák, hogy a büntetendő cselekmények között különbségtétel – erről 1.3. alatt írtunk – politikai üzenetet hordozott. A 6.§. kimondta „ki a magyar szent korona alá helyezett terület tökéletes álladal-mi egységének, ki a sanctio pragmaticánál fogva megállapított, s az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tettleges felbontására izgat" az bűnt követ el. Ez a szakasz Gergely András értelmezésében, és különösen az uralkodóház közössége „kifejezés nyitott egy secundogenitura alapítása irányában." A 7.§-ban viszont az a büntetendő, aki „a felség személyének sérthetetlensége, a királyi székbeli örökösödésnek megállapított rende ellen kikel." Gergely azt a következtetést vonta le, hogy „a

Pragmatica Sanctio és a királyi örökösödés nem szinonim fogalmak! Továbbá.... a sajtótörvény csak a Pragmatica Sanctio tettleges felbontására való izgatást – tehát amikor tettre szólít fel, s nem amikor csupán ellenzi azt – bünteti."

Ehhez kapcsolható az erdélyi I.tc., mely hivatkozik az 1848: VII.tc-re, kimondja „Erdélynek Magyarhonnal eggyé alakulását a pragmatica sanctioban szentesített birodalmi kapcsolatban épségben tartása mellett – és teljes kiterjedésében magáévá tévén – ennek következtében... örök és változhatatlan elvül elismertetik."

Gergely András véleménye összefoglalóan a '48-as törvényekről:

„1. A Pragmatica Sanctio a birodalmi kapcsolat törvénye (és nem csak az örökösödésé). 2. E törvény az uralkodóház közösségét és a birodalom tartományainak elválhatatlanságát mondja ki."

Hajlunk afelé, hogy a sajtótörvény 6. és 7.§.–ai közötti különbség más megközelítést is megenged. Ne felejtsük el, hogy a sajtótörvény körülírja, mi számít „sajtóbani közlés"-nek: amit szóban, ábrázolás útján, nyomdailag vagy metszés által van közzétéve. Tehát a 6.§-ban egy másik uralkodócsalád trónra ültetése számít üldözendőnek, s ezzel az alkotmány erőszakos megváltoztatása és a törvényes felsőség elleni engedetlenség is egy sorba kell, hogy kerüljenek. A 7.§. a trónöröklési rend megváltoztatását tartja büntetendőnek, márpedig a Gergely András által pártolt secundogenitura alapítását ez a szakasz lehetetlenné teszi. A 7.§. harmadik fordulata (a király magas személye elleni sértés) mai fogalmaink szerint becsületsértő cselekmény, ezért „a királyt megillető legmagasabb méltóságnál fogva, a tisztelet bárminő szándékos, szóbeli vagy írásbeli megsértése ide esik."

Az áprilisi törvényekben megjelent közjogi áttörés biztosítékai itthon elegendőnek, az udvarban soknak bizonyultak. A magyarországi átalakulás egyre inkább a nemzetközi helyzet, azon belül a Habsburg-ház hatalma konszolidációjának függvénye lett.

A népképviseleti országgyűlés működése 1848-1849-ben

1848.július 5-én nyitotta meg királyi biztosként István főherceg nádor és királyi helytartó az áprilisban szentesített 1848: V.tc. alapján népképviseleti választás nyomán összeült országgyűlést.

Elvileg erre az országgyűlésre várt volna mindazon kérdéskörök tisztázása és véglegesítése, amelyek az áprilisi törvények szerint egyszeri alkalomra szóltak – így az V.tc. is -, illetve a polgári berendezkedés kiteljesítése a közjogon túlmenően (polgári és büntető törvénykönyv elkészítése stb.).

Mivel az 1848.évi I-XXXI.törvénycikkek kompromisszum eredményei voltak, a magyar politikai vezető réteg, többségük jogvégzett és jól képzett ember, úgy vélte folytatható a megkezdett út.

Tekintsük át, milyen lényeges változásokat hozott az államfő jogállásában, jog- és hatáskörében a népképviseleti országgyűlés alig több mint egy éves működése során! Ehhez szükség van bizonyos belső szakaszhatárok kijelölésére:

1.) 1848.július 5. – 1848.október 2.
2.) 1848.október 2. – 1848.december 2.
3.) 1848.december 2. – 1849.április 14.
4.) 1849.április 14. – 1849.augusztus 13.

Az országgyűlés, a király és a nádor: közjogi szerepek 1848.július 5. és október 2-a között

A népképviseleti országgyűléshez intézett királyi leirat István főherceg nádort és királyi helytartót királyi biztosként felhatalmazta az országgyűlés megnyitására, egyúttal az országtól való távollétére tekintettel egész Magyarország felett „királyi felségünk képviselőjének kineveztük s felhatalmaztuk. Adván neki teljes hatalmat és hatóságot, hogy.... A törvényhozás köréhez tartozó mindennemű tárgyakban egyezkedjék, állapodásaitokat, végzéseiteket.... helybenhagyhassa, illető magyar ministereink ellenjegyzése mellett megerősíthesse és az elibe terjesztendő törvényczik-keket királyi felségjogunkkal szentesíthesse és úgy általunk s törvényes utódaink által megtartandó, mint minden mások által, akiket illetnek megtartandó törvények erejére emelhesse s... legjobb belátása szerint ezen országgyűlést áthalaszthassa sőt be is rekeszthesse."

V.Ferdinánd királyi leiratában, címei között – szerintünk jogosulatlanul – feltüntette az „Erdély nagyfejedelme" címet, amely közjogilag ellentétben állt az 1848: VII.tc-kel és az erdélyi I.tc-kel is. (Igaz viszont, hogy utódai Ferenc József és IV.Károly koronázásuk során

szintén megtartották ezt címeik között, mivel II.Lipót után már nem változtattak a hitlevélen.)

Az uralkodó a pénzügy és a hadügy terén kívánt az országgyűléssel előrejutni.

Az udvarnak nyújtandó katonai segítséget maga Kossuth is a pragmatica sanctioból vezette le, bár az erről nem rendelkezett, mert nem az együttes birtoklásból következett a közös hadsereg, hanem az 1715.évi 8.cikkelyből!

Az 1848: III.tc. miután hallgatott a hadüzenet és a békekötés jogáról, ezért azt már nem fenntartott felségjognak tekintették, hanem országgyűlést illető jogkörnek!

Az 1848: III.tc. 8.§-a a magyar hadsereg határainkon túli alkalmazását a király személye körüli miniszter ellenjegyzése mellett határozhatta el, de nem létezett magyar hadsereg. A hadügyminiszter az újoncállítás szabályozásáról nyújtott be törvényjavaslatot, s itt kívánták körülírni a király személyügyi kinevezési jogkörét: törzstisztekig a hadügyminiszter önállóan, onnantól az uralkodó a szakminiszter ellen-jegyzésével. A vezénylet nyelvéül a magyart állította.

Az országgyűlés 1848: XXXIII.tc. alatt a magyar hadseregről jogszabályt alkotott. A törvény végrehajtás alá került, bár a szentesítése elmaradt. Ezt volt hivatva pótolni az országgyűlés szeptember tizenkettediki határozata „az ország védelme iránt".

Ezzel párhuzamosan tárgyalta majd fogadta el 1848: XXXIV.tc. alatt Kossuth javaslatát az új pénzjegyek kibocsátásáról a költségvetési hiány fedezésére.

A pénzkibocsátás addig szintén uralkodói felségjog volt, de mert az 1848: III.tc. nem nevesítette, ezt is országgyűlési hatáskörnek tartották. Ennek a törvénynek a mellékleteként terjesztette be a minisztérium az 1848.június 30-ig szóló első zárszámadását és a második félévre, valamint 1849-re szóló költségvetését.

Sok szempontból a helyzet kulcsa István főherceg kezében volt. A király által kapott kivételes hatalmát 1848.augusztus 14-ig gyakorolhatta. Igyekezett a kormányon belüli ellentéteket elsimítani, ugyanakkor „elégedetlen is volt kormányával, de mégis félt felbomlásától."

A nádor egyre biztosabb volt benne, hogy az udvar őt áldozza fel a magyarokkal szembeni konfliktusban, ezért kísérletet tett hatalma megtartására.

Szeptember negyedikét követően két irányban próbálta politikai szerepvállalását megmagyarázni. Egyfelől Batthyány felé jelezte, hogy akkor is számít rá és politikai támogatására, ha az már nem lesz miniszterelnök. Ez azt jelentette, hogy nem áll a kormány távozása útjába. Másfelől Ferenc Károly főherceghez írott levelében vélelmezte, hogy a kormány lemondása után az országgyűlés kivételes hatalommal bízza majd meg, s engedélyt kért diktátori kinevezéséhez. Megkeresése elutasításra talált.

Szeptember 11-én a kormány – Szemere hivatalában maradt, hogy ellenjegyezhesse az új kormány megalakulását és kinevezését – lemondott. Ugyanezen a napon Jellačič át-lépte a Drávát és megindult az ország ellen.

A fordulat aznap este vált teljessé, amikor Kossuth is észlelte, hogy a nádor egyrészt ellenjegyzés nélkül küldte el iratát és nem vette át a teljhatalmat, de nem is nevezett ki új miniszterelnököt, ezért lemondását visszavonta, az országgyűlés pedig törvénytelennek nyilvánította a nádor lépéseit.

Szeptember 12-én Szemere és Kossuth megbízatása is megszűnt és Batthyány ügyvezetőként hozzákezdett új kormánya megalakításához.

Felvetődött, hogy a nádor mint „országos főkapitány" vegye át a hadsereg vezetését, de erre nemesi insurrectio esetében lett volna csak lehetőség és az 1848.III.tc-kel is ellentétbe került volna, mert a sereg parancsnoka hogyan ellenjegyeztette volna rendeleteit a felelős miniszterrrel (ilyen még volt, mert Mészáros Lázár nem került leváltásra, lévén, hogy a Délvidéken tartózkodott).

Szeptember tizenhatodikán megalakult az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB), hat tagját huszonegyedikén választották meg, s innentől az események tárgykörünket illetően felgyorsultak és jogképződési folyamat kiindulópontjává váltak.

Szeptember 25-én István nádor – Bécsben – lemondott, de előtte felkérte báró Vay Miklóst kormányalakításra. A király ellenjegyzés nélkül gróf Lamberg Ferencznek hadsereg főparancsnoki kinevezést adott.

A magyar országgyűlés lépéskényszerbe került és közfelkiáltással, ellenszavazat nélkül elhatározta, hogy: „Ezen állítólagos királyi rendeletek törvény és érvényte- leneknek nyilatkoztassanak ki."

Szeptember 27-28-án az OHB-t felruházták a miniszterelnök mellett alkotmányos kormányzati teendőkkel (Batthyány visszaérkeztéig a végrehajtó hatalmat gyakorolja).

1848.október 2-án Batthyány Bécsben ellenjegyezte báró Vay Miklós kinevezését és ezt követően beadta miniszterelnökségről való lemondását.

Az ország közjogi helyzete 1848.október 2. – december 2-a között

Batthyány „gyanakvással fogadta azt az október 1-i kísérletet, hogy Récsey Ádám altábornagyot, a magyar testőrség parancsnokát nevezze ki külügyminiszternek. Ezt visszautasította arra hivatkozva, hogy a miniszterek kinevezése a miniszterelnök hatáskörébe tartozik. Így másnap ellenjegyeztették vele Vay Miklós kinevezését, s ezt követően beadta lemondását. Másnap, október 3-án megkapta a felmentést azzal az értesítéssel, hogy az uralkodó Récseyt nevezte ki miniszterelnöknek. Még ezen a napon Jellacsicsot nevezték ki Lamberg helyébe, s megjelent a király rendelete az országgyűlés feloszlatásáról, amit Récsey ellenjegyzett."

Az 1848.évi forradalmi események sorában az október 2-3-i történések különösen nagy figyelmet érdemelnek, mert ezt követően kerültek előtérbe az alkotmányos monarchia helyébe lépő, azt felváltó parlamentáris rendszer elemei és jogi megalapozása. Tehát jogképződési folyamatról van szó, ahol a hangsúly az alkotmányosság országgyűlés általi értelmezésére tevődött át. Ehhez rendelkezésre állt az OHB, amely átvehette és betölthette az 1848: III.tc-ben a minisztériumra szabott jogköröket, s még azon túl is terjeszkedhetett a királyi és nádori jogok irányába. Az országgyűlés október 10-én a nádori széket üresnek nyilvánította.

Az állami főhatalom gyakorlása 1849-1867 között

1849-ben a szabadságharc elbukott, de a forradalom által felvetett kérdések napirenden maradtak és a nagy vehemenciával berendezkedő neoabszolutizmusra várt a feladat,

hogy ezek egy részét megoldja, a többit keretek közé szorítva kezelje. Előbbire példa a jobbágyfelszabadítás, az Optk bevezetése, a telekkönyvezés, utóbbira a nemzetiségi kérdés.

1849-1850-ben Haynau rémuralma biztosította a Habsburgok visszatérését, de már Talleyrand figyelmeztetett arra, hogy a szuronyokat sok mindenre lehet használni, de rajtuk ülni állandóan nem lehet.

1850 júliusában a nyílt katonai diktatúrát a Bach-rendszer váltotta fel.

1851.december 31-én Ferenc József kiadta szilveszteri pátensét, mellyel egyidejűleg hatályon kívül helyezte az olmützi alkotmányt.

1852-ben meghalt Schwarzenberg miniszterelnök, s ettől kezdve az uralkodó közvetlenül kormányzott.

1859-ben az osztrák hadsereg vereséget szenvedett a francia-szárd-piemonti csapatoktól és elvesztette Észak-Itáliát.

1860.október 20-án Ferenc József kiadta az október diploma néven ismeretes, az államjogi viszonyokat rendező utasítását, melyet 1861.február 26-án követett az ún. februári pátens.

1861-ben összehívta a magyar országgyűlést, majd az általa várt eredmény (megkoronázása) elmaradása miatt bevezette a Schmerling nevével fémjelzett provizóriumot.

1865-ben jelent meg Deák közjogi műve, az Adalék a magyar közjoghoz, mely a kiegyezés jogi hivatkozási alapjává lett.

1866-ban a porosz-olasz kontra osztrák háború eredményeképpen a Habsburgok kiszorultak Itáliából és kimaradtak a megvalósuló kisnémet egységből.

A birodalom egybentartása és a nagyhatalmi állás megőrzése érdekében elkerülhetetlenné vált a két országfél közötti kiegyezés megkötése.

Ahogy 1848-ban, úgy az 1860-as évek második felében is a Habsburg-kérdés megoldásán múlott az olasz és a német egység kialakítása, illetve Magyarország közjogi helyzetének stabilizálása.

A '67-es törvények a király jogállásáról és jogköréről

A dualizmus korában az államfői tisztet továbbra is a király személyesítette meg. Az 1867-es kiegyezéssel megszüntették a magyar alkotmányosság szerinti addigi jogellenes állapotot. A még életben lévő törvényes királyt, V.Ferdinándot, akinek lemondását a magyar országgyűlés 1848.decemberében nem fogadta el, most már törvény alapján lemondott királynak tekintették. Törvénybe iktatták a soron következő Ferenc Károly főherceg lemondását is, és annak fia, az 1848.december 2-a óta de facto uralkodó, de a magyar törvények szerint eddig trónbitorlónak tartott Ferenc József trónutódlását. A most már törvényes (de jure) uralkodót megkoronázták, letette az esküt, kiadta a hitlevelet, s mindezeket törvénybe iktatták (1867: I-V.tc.).

A király jogállása az 1848.évi márciusi törvényeknek a kiegyezési törvényekkel módosított, illetve kiegészített szabályain nyugodott. Az államfő egyben egy közép-európai birodalomnak, az Osztrák-Magyar Monarchiának volt az uralkodója, s ez a jogállás a magyar király részére is kiemelkedő helyet biztosított az állami szervek között. Ezért a királynak a feudális korban kialakult jogai a kiegyezés után is megmaradtak, s azok csak annyiban változtak, amennyiben azokat a független felelős magyar minisztériumot felállító 1848-as törvények (módosítva az 1867: VIII.tc-kel) korlátozták. A királynak a hazai politika színpadán tapasztalt kivételezett helyzetét nemcsak a Monarchia nagyhatalmi státuszának köszönhette, hanem a dualizmus idejénis uralkodó közjogi szemléletnek, a szentkorona-tanának is. A király személyét a feudális kor óta felségesnek, szentnek és sérthetetlennek tekintették. A szent jelzőt az egyházi felszentelés alapján kapta, s a sérthetetlenség fokozott büntetőjogi védelmet jelentett, és személye semmiféle vitába bevonható nem volt. Személye elleni bűncselekményt, a felségsértést a legszigorúbban, halállal büntették. Ugyanakkor személye felelőtlen volt, tehát jogi felelősséggel az államban senkinek sem tartozott, ellene sem bűnvádi eljárást, sem polgári pert nem lehetett indítani. Magánjogi viszonyait tekintve a közönséges jogrend vonatkozott reá is, de az ilyen természetű követelések tekintetében az udvari titkár képviselte.

A király környezetének állandó szervezete az udvartartás volt, ami szintén a feudális korból hagyományozódott át.

(A királyi család tagjait is külön jogállás illette meg, ügyeiben az 1909: XVI.tc. szerint külön bíróság, a főudvarnagyi bíróság döntött, mely kivételes bíróság volt.)

Az uralkodói jogkör kiterjedt a törvényalkotásban, a kormányzásban, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban való közreműködésre.

A király jogai a törvényhozásban az országgyűlés működésének és tevékenységének befolyásolásában, valamint a jogalkotás aktív alakításában jelentkezett. Az országgyűlés működésével kapcsolatban az uralkodó rendelkezett az országgyűlés összehívásának, elnapolásának és felosztásának jogával. A király már a koronázás előtt is rendelkezett az összehívás jogával. Az országgyűlés megnyitását rendszerint személyesen végezte, s ekkor adott útmutatót az országgyűlésnek a kidolgozandó törvényekre a trónbeszédben vagy biztost küldött ki, s az olvasta fel a trónbeszédet. A király az elnapolást, a tárgyalások felfüggesztését kimondhatta bizonytalan időre, vagy az elnapolást elrendelő királyi leirat megjelölte az országgyűlés újbóli összeülésének napját. (E jogkörbe tartozott az éves ülésszakok berekesztése, illetve újból való megnyitása.) Az országgyűlés feloszlatásának joga 1848 óta nem illette meg korlátlanul az uralkodót. Csak akkor oszlathatta fel az országgyűlést, ha az előbb megtárgyalta az előző évi zárszámadást és a következő évi költségvetést. Az 1848: IV.tc. még azt a korlátot is felállította, hogy a feloszlatástól számított három hónap alatt a király az országgyűlést újból összehívni köteles. Az országgyűlés feloszlatása terén 1848-ban meghatározott államfői jogkör 1867-ben módosult.

Az 1867: X.tc. ugyanis lehetővé tette a parlament feloszlatását abban az esetben is, ha a költségvetést és az előző évről szóló zárszámadást nem fogadták el. Azonban a törvény hozzátette, hogy ilyenkor az országgyűlést három hónapon belül még úgy kell összehívni, hogy az állami élet vitelében meghatározó jelentőségű döntések megszülethessenek.

A törvényalkotás terén a királynak maradt a törvénykezdeményezési jog, amit 1848: III.tc. alapján a felelős magyar minisztérium útján gyakorolt. Mielőtt a minisztérium egy-egy törvényjavaslatot az országgyűlés elé kívánt terjeszteni, erre a királytól engedélyt kért, ez volt az ún. előszentesítési jog. A törvényhozásban a legjelentősebb joga az uralkodónak a törvényszentesítő jog volt, ehhez járult a törvény kihirdetésének

joga. A törvényszentesítési jog az uralkodót a törvényhozásban az országgyűléssel egyenrangú tényezővé tette. A szentesítés jogát elvben korlátlanul gyakorolhatta, azt minden indoklás nélkül megtagadhatta, s ekkor a törvényjavaslat nem lett törvénnyé.

A magyar közjog szerint az állami végrehajtó hatalom birtokosa a király volt, aki ezen jogát az 1848: III.tc. értelmében gyakorolhatta – a független felelős minisztérium útján. A királyt a végrehajtó hatalom gyakorlásával elsősorban a kormányzati jogkör illette meg. A kormányzást nem az állami célok konkrét megvalósítása volt, hanem a megvalósításhoz szükséges feltételek előteremtése és a megvalósítás irányítása. A király ezt a legmagasabb rendű végrehajtó tevékenységet a kormány útján gyakorolta, míg a közigazgatást, a konkrét ügyek intézését a királyi és az önkormányzati közigazgatási szervek látták el. A királynak azokat a jogait, amelyek a kormányzás körül megillették kormányzati vagy politikai felségjogoknak szokás nevezni. Ezek közül egyes jogokat a király saját személyében gyakorolt – ezek voltak az ún. fenntartott felségjogok. Más jogokat átengedett a kormány, illetve más királyi szervek hatáskörébe – ezek voltak az ún. átengedett felségjogok. A kormányzati felségjogok a rendelalkotási jogkört, a szervezés jogkört, a főfelügyeleti jogkört, a főkegyúri jogot, a hadügyi felségjogot és a külügyi felségjogot tartalmazták.

A fenntartott felségjogok közé tartozott a királyi rendeletalkotási jogkör. A király rendeletalkotási joga és gyakorlata a kiegyezés után szűk térre szorult vissza, s miniszteri ellenjegyzés volt érvényességéhez szükséges. Az egyik legfontosabb kormányzati felségjog a szervezési jogkör volt, mely a hivatalok szervezéséből és betöltéséből állt. A hivatalok szervezését azonban a király csak a törvénynek korlátai között végezhette. A szervezéshez tartozott a kinevezési jogkör is. E jogkörben szinte a legfontosabb tevékenység a kormány kinevezése és felmentése volt. A király ezt a jogot általában a parlamentarizmus elvei szerint gyakorolta, vagyis úgy, hogy a miniszterelnököt és a szakminisztereket az országgyűlésben többségben lévő párt (vagy koalícióban lévő többségi pártok) tagjai közül nevezte ki, bár ez törvényen nem alapult. A kormány tagjain kívül a magasabb rangú állami tisztségviselők kinevezése is királyi jogkör volt. Ezt a király a kormány (avagy a szakminiszterek) előterjesztése alapján eszközölte. A kinevezés jogkör kiterjedt az egyházi és a világi kinevezésekre. Az előbbi a főkegyúri jog alapján történt, az utóbbi a magasabb állami hivatalnokok,

katonatisztek és bírák kinevezésére vonatkozott. A kinevezési jogkörbe tartozott egyes címek, méltóságok, rendek adományozása is. A király adományozhatott nemesi illetve főnemesi címeket. Ismert volt a panaszjog, a közvetlenül az uralkodóhoz fordulás joga is. Kmety Károly szerint a királyi intézkedés általános törvényességi fórumnak számított, mivel közigazgatási jogilag a király a minisztertanács elnöke, a kormányzat feje.

A királynak mint a végrehajtó hatalom fejének igen széles körű felügyeleti jogköre volt. Az uralkodó valamennyi állami és önkormányzati szerv fölött, illetve magántársulattal, testülettel, alappal és alapítvánnyal kapcsolatban felügyeletet láthatott el. Ezt nevezték főfelügyeleti jogkörnek. Ezekkel kapcsolatos bármely ügyben felvilágosításra tarthatott igény, bizonyos esetekben királyi biztost rendelhetett ki. Az államfői főfelügyeleti jog kiterjedt az állam területén működő valamennyi egyházra. Ezt a jogot egyház körüli felségjognak nevezték. Ez nem volt azonos a főkegyúri joggal. A különbség az volt, hogy még az egyház körüli jogok az államfőt valamennyi egyházzal szemben megillették, a főkegyúri jog a király joga volt a katolikus egyházzal szemben. Az egyház körüli jogokat nemcsak a király, hanem a mindenkor államfő is gyakorolhatta, a főkegyúri jog a király joga volt. További különbség, hogy míg az egyház körüli jogok negatív jellegűek voltak, az állam csak arra ügyelt, hogy az egyes egyházak ne kerüljenek ellentétbe az alkotmánnyal és a törvényekkel, a főkegyúri jog mélyen belenyúlt a katolikus egyház belső életébe, pozitív természetű jogosítványokat tartalmazott.

A főkegyúri jog a magyar királyt, mint – a magyarországi egyházalapításban elévülhetetlen érdemeket szerzett – első uralkodóik örökösét illette meg. A főkegyúri jogba foglalt jogosítványok közé tartozott a dualizmus korában az egyházi szervezési jogkör, ennek alapján a király állapította meg a katolikus egyház magyarországi területi beosztását, ő alakított érsekségeket, püspökségeket, apátságokat és prépostságokat.

A főkegyúri kinevezési jogkör alapján a király a szervezési jogkörben biztosított helyekre a főpapokat kinevezte (a dualizmus korában a kormány előterjesztésére); a pápát csupán a megerősítés joga illette meg elvileg. Az érseki, püspöki javadalmak betöltésének korlátlan jogát azonban a gyakorlat jelentős mértékben csökkentette, így

a dualizmus főpapjai előzetes pápai beleegyezés nélkül nem foglalták el székeiket. Az egyetemes kegyúri jog következtében minden kisebb egyházi állásra vonatkozó kegyuraságok fölött a király felügyeletet gyakorolt. E jogot a vallás- és közoktatásügyi miniszter útján gyakorolta. E jog gyakorlása során a miniszter vitás kegyúri kérdésekben legfőbb bírói fórummá vált. A kegyúri felügyelethez tartozott, hogy a javadalmasok kötelezettségteljesítését a király ellenőríztethette. Ezt a jogot is a vallás- és közoktatásügyi miniszter szervein keresztül gyakorolta. Ide tartozott a javadalmasok által kezelt alapok, alapítványok felügyelete is. Egyes egyházi célú javadalmakat a király külön szerv, a közalapítványi királyi ügyigazgatóság útján kezeltette. (Az említett alapítványok feletti felügyeletet a király egy 1880-ban felállított s részben egyházi, részben világi tagokból álló bizottság által gyakorolta.)

Az államfői felségjogok közé tartozott a külügyi és a hadügyi felségjog. A külügyi felségjog keretében az uralkodó nemcsak a külügyek intézését irányította, hanem követeket küldött, fogadott, nemzetközi szerződéseket kötött. Ha a nemzetközi szerződések törvényhozási ügyekre vonatkoztak, azoknak belső érvényéhez elengedhetetlen volt a törvénybe iktatás is. A király a külügyi felségjog keretében ā külpolitika irányainak meghatározásában is túlsúlyos funkciót töltött be. A külügy az 1867: XII.tc. 8.§-a alapján mindazonáltal közös ügynek számított.

A hadügyi felségjoggal a király a magyar országgyűléstől és a kormány közreműködésétől teljesen független módon különleges jogokat élvezett. A királyt mint legfőbb hadurat megillette a hadsereg vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozó rendelkezés joga. A vezérlet a hadsereg háborúban való közvetlen irányítását jelentette, a vezénylet ezzel szemben a hadi igazgatás területén érvényesülő parancsolási jogot és a fegyelmi – fenyítő hatalmat testesítette meg, míg a belszervezésre vonatkozó rendelkezés joga a hadsereg belső struktúrájának meghatározásában öltött alakot: magában foglalta a kinevezések jogát, a fegyvernemek, csapatok és különböző katonai hatóságok létesítésével, felállításával, megállapításával összefüggő kérdések eldöntését. A vezérlet csak a honvédségnél és a népfelkelésnél volt megszorítva, amelyeket csupán a törvényhozás előzetes hozzájárulásával lehetett az ország határain kívül alkalmazni. Míg a királynak a közös hadsereggel kapcsolatos hadügyi felségjogai nem voltak korlátozva, a kiegyezési törvényben „magyar

hadsereg" néven létrehozott honvédség tekintetében a magyar honvédelmi miniszterrel kellett jogkörét bizonyos mértékben megosztania. Eckhart Ferenc úgy vélte, hogy a honvédség a birodalmi hadsereg mögött másodrendű szerepet játszott. Az uralkodót még megillette a hadüzenet és a békekötés joga. Az uralkodónak a hadsereggel kapcsolatos rendkívül széles jogköre volt az, amely illuzórikussá tette a magyar önrendelkezést a dualizmus korában, és a legtöbb közjogi harc épp e jogkör csökkentésére irányult (ún. véderővita a XX.század elején, amikor hadügyi felségjoga alkalmat adott neki a személyes beavatkozásra és kormányzásra az országgyűlés ellenében is).

A monarchia közös uralkodójának a közös ügyek feletti legfőbb döntéshozatali, valamint a hadsereg és a bürokrácia feletti rendelkezés joga erős pozíciót nyújtott a két ország közötti hatalmi kiegyensúlyozás terén is.

A trónutódlás kérdése és megoldása

Ferenc József fia Rudolf öngyilkos lett 1889-ben, ezért gondoskodni kellett az utódlásról. Az uralkodó Ferenc Ferdinándot, öccse fiát jelölte trónörökösnek.

Ferenc Ferdinánd 1900-ban morganatikus házasságot kötött Chotek Zsófiával, ezért az uralkodó elfogadtatta az 1900: XXIV.tc.-ket, mely kizárta az utódait az öröklésből.

1914-ben Ferenc Ferdinándot Szarajevóban meggyilkolták.

Trónörökössé Károly főherceg, Ferenc Ferdinánd öccsének a fia lett nevezve.

1916.november 21-én meghalt Ferenc József és IV. Károlyt 1916.december 30-án királlyá koronázta az esztergomi hercegprímás jelenlétében a protestáns Tisza István. IV.Károly hitlevelében megerősítette a magyar alkotmányt és a társországok közjogi állását.

1918.október 17-én kiáltványban jelentette be államreformját, mely a ciszlajtán területeket nemzetállamokra osztotta fel.

1918.november 13-án Eckartsauban nyilatkozatot tett; ebben lemondott az államügyek további viteléről.

1918 őszén új fejezet kezdődött Magyarország közjogában (is).

VI. Magyarország 1918/19-ben: új állami berendezések (Magyar Népköztársaság; Magyar Tanácsköztársaság) és politológiai szempontú elemzésük

Az I. világháború kitörésekor *Tisza István* miniszterelnök már mérlegelte azt a lehetőséget, hogy az események Magyarországra nézve kedvezőtlenül is alakulhatnak és erre a társadalom nincs felkészülve (de az uralkodó politikai elit se). *Jászi Oszkár* hasonló következtetésre jutott és a nemzetiségek vezetőivel az autonómia kérdéséről tárgyalt. A háború idején érlelte ki az ún. Keleti-Svájc koncepcióját, ám ezen a politika eseményei gyorsan túlhaladtak.

1918.őszére a Monarchia gazdasági és katonai értelemben is padlóra került és a körvonalazódó vereség politikailag aktivizálta, megerősítette és egyesítette azokat az erőket, melyek szembenálltak az anciemre regimmel, a régi társadalmi tagozódással és annak uralkodó rétegeivel.

A Monarchia felbomlási folyamata 1918 októberétől gyorsult fel, ami egyúttal a nemzeti önállóság elérését is jelentette. A Monarchia felbomlása, a Habsburg-ellenesség gyakorlati megvalósulása volt. A szociáldemokrata párt a Habsburgok uralmának megszüntetését csak első lépcsőnek tekintette és híve volt egy második lépésnek, a radikális demokratizálódásnak.

1918 őszén ezek az elvek a gyakorlatban is találkoztak, még pedig úgy, hogy a régi hatalmi gépezet már nem tudta fegyveres erőit felhasználni a változást akarókkal szemben, hiszen belső elnyomó funkciója vált működésképtelenné, miáltal a történelmi Magyarország területi integritását sem tudta megőrizni.

A változást akarók az őszirózsás forradalomban (1918.október 30-31.) egyesültek, de elképzeléseik és társadalmi bázisuk is más-más volt.

Az a történeti – politikai helyzet, amibe Magyarország 1918 őszén került, mindenképpen válsághelyzet volt.

Milyen kiutak, kilépések, kitörési lehetőségek álltak az ország előtt? Történetfilozófiailag *három megoldás kínálkozott,* de az már a történelem játéka – Hegellel szólva az ész csele -, hogy mindhárom megoldási mód egymás után sorra került.

1. polgári demokrácia

Károlyi Mihály nevével fémjelzett irányzat, mely a *Ny-Európához való felzárkózást* hirdette *a politikai rendszert tekintve, gazdaságilag* pedig a *modernizációt, benne földosztással,* a hitbizományok eltörlésével, stb.

Nem telt bele sok idő és kiderült: nincs remény a polgári demokrácia fennmaradására – fenntartására.

Az utódállamok születésüktől fogva az antanthatalmak függőségében egzisztáltak, sok szempontból létük is ennek függvénye volt.

A wilsoni önrendelkezési elvet meglovagolva hol történeti, hol vérségi szempontokat hangoztatva, de mindvégig stratégiai célkitűzéseket követve a pártfogó nagyhatalmak - különösen Franciaország – segítségével hozzáláttak a történeti Magyarország katonai megszállásához, nagy összefüggő területek elfoglalásához.

A polgári demokratikus politikai berendezkedés – mely a nyugat-európai mintát kívánta leképezni – tarthatatlanná vált: a sorozatos területelcsatolások a polgári demokrácia sírásójává váltak. A társadalom nem tűrte el, nem fogadta el ezt a kitörési irányt. A társadalom minden rétege követelésekkel lépett fel (pl. nagyobb beleszólást követeltek a politika alakításában).

2. proletárdiktatúra

Kun Béla vezetésével a KMP békésen jutott a hatalom birtokába. *Új politikai orientáció megjelenése volt ez: a Nyugat helyett a Kelethez kell segítségért fordulni.*

Ráadásul Moszkva ebben az időben a világforradalom kirobbantásában bízott, mely átalakítja egész Európát és új erőviszonyokat teremt.

Ez volt az a történelmi pillanat, amikor a nacionalista és a szocialista eszme követőit – előbbit az integer Magyarország visszaállítása sarkallta, utóbbit az internacionalizmus -, egy táborba lehetett terelni.

A proletárdiktatúra a nagyhatalmak taktikázása és az utódállamok katonai beavatkozása révén megbukott.

3. *a Horthy-rendszer*

Névadója Horthy Miklós, aki *az intervenciós erők és a nagyhatalmak politikai támogatását elnyerve 25 évre stabilizálta Magyarország helyzetét.*

Az volt a feladata, hogy a trianoni határok között teremtse újjá az államot, miközben az utódállamoknak az új területekből és a különböző népekből egy államot kellett összekovácsolniuk. A környező államok állandósuló politikai jelszavává a magyarveszély, a fenyegetettség hangoztatása vált, úgy tekintettek Budapestre, mint potenciális támadóra.

Nem csoda, hogy a Horthy-korszak központi problémáját is a határkérdés (a revízió) gondolata uralta. A bizalmatlanság kölcsönös volt.

Károlyi Mihály elnöki jogköre

A népköztársaság kikiáltása után a hatalom új birtokosai – beleértve magát Károlyit is – nem tartották fontosnak az elnöki poszt betöltését a néphatározat III.cikke szerint.

Azonban 1919.január 11-én a Kormány és a Nemzeti Tanács együttes ülése a III.cikkre való hivatkozással kimondta Károlyi ideiglenes államfői jogkörrel történt felruházását. Az elfogadott határozat Károlyi hatáskörébe utalta a kormány (minisztériumok) kinevezését és felmentését (elbocsátását). Erre közjogi szempontból különben is szükség volt, mert a korábban bevezetett struktúra szerint nem akadt olyan döntésre jogosult szerv, amely a Károlyi vezette kormányt felmentette, az új kormányelnököt és – tagokat kinevezhette volna.

Károlyit tehát a III.cikk átértelmezésével határozatilag szólították fel, hogy már ne miniszterelnökként, hanem államfőként oldja meg a napirenden lévő feladatokat.

A Károlyi által kinevezett kormány néptörvényeket hozhat, ha az államfő ehhez hozzájárul.

Károlyi kezében maradt a külügyek irányítása is.

Az államfő a kormányüléseken elnökölhetett, de részvétele tetszésétől függött.

Az ideiglenes köztársasági elnököt munkájában titkári hivatal segítette. Kinevezési – felmentési jogköre a VI.fizetési osztályon felüliekre terjedt ki úgy, hogy azt a kormány előterjesztésére gyakorolhatta.
Jogosítványai közé sorolták a lényeges királyi és főkegyúri jogokat, továbbá a kormányrendeletekre nézve is előzetes jóváhagyási jogosultság illette meg.
Széleskörű hatáskörét csak rövid ideig – március 21. – gyakorolhatta.

A Tanácsköztársaság államrendszere

1919.június 23-án a szövetséges tanácsok országos gyűlése (TOGY) elfogadta a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmányát.

Jogtörténetileg is érdekes dokumentum ez, mert először került sor az alkotmány írásba foglalására Magyarországon. Ezáltal is szakításra, a múlttal való jogközösség megszüntetésére tették a hangsúlyt. A hatalom legfőbb letéteményese: a TOGY.

A TOGY tagjai sorából választotta a Szövetséges Központi Intéző Bizottságot, (KIB), amely évente kétszer hívta (volna) össze a TOGY ülését.

Amikor a TOGY nem ülésezik a KIB gyakorolja a legfőbb törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalmat (20.§.). Az államhatalmi ágak elválasztása helyett a hatalomegység elméletét hirdették.

A KIB választja a Kormányzótanácsot és annak elnökét (24.§.), aki egyben a KIB elnöke is.

A KIB a kollektív államfői testület feladatkörét szintén ellátta.

A KIB köteles volt a TOGY előtt beszámolni működéséről és az országot érintő lényeges kérdésekről.

A KIB és a Kormányzótanács elnöki tisztét Garbai Sándor látta el.

A KIB működése során mindössze két rendeletet adott ki, átengedte a tényleges irányítást a Kormányzótanácsnak.

VII. A király nélküli királyság államfője: a kormányzó (1920-1944)[1.]

Vita az államfői hatalom mibenlétéről

Az egész Horthy-korszakot megalapozó 1920: I.tc. megszületéshez vezető út az e fejezet elején feltett kérdésekre adott válaszok összegyúrásából jött létre, tehát konszenzus volt arra nézve, hogy az állami főhatalom gyakorlásáról határozni szükséges.

A legitimisták és a szabad királyválasztók konkrét vitája az alábbi tények megítélése körül folyt:

1.) IV.Károly eckartsaui nyilatkozata detronizációként értelmezhető-e, vagy sem;

2.) IV. Károly állandó külföldön tartózkodásával és a királyi hatalom nem- gyakorlásával maga a királyi hatalom gyakorlása is megszűnt-e, vagy csak szünetel;

4.) a pragmatica sanctió szerinti együttbirtoklás megszűnte kihat-e az öröklés rendjére;

5.) a régi képviselőház feloszlatta önmagát, a főrendiház pedig berekesztette tanácskozását, ezért a jogfolytonosság miként biztosítható a törvényhozás tekintetében;

6.) a nemzetgyűlés a nemzet egyetemes akaratát képviselő egységes és különleges képviselő szerve alkalmas-e az alkotmányválság megszüntetésére.

Az öt kérdésre háromféle válasz adható a korabeli álláspontok figyelembe vételével: a két szembenálló fél (legitimisták – szabad királyválasztók) jogértelmezése, valamint a törvény szövege indokolásával együtt a közjogi kompromisszum jegyében. Egy dologban minden vitapartner egyetértett: az alkotmányosság helyreállítása a királyság intézményének visszaállítását jelenti. Viszont az is igaz, hogy erről nem az I.tc., hanem a 2.394/1920. ME.rendelet intézkedett!

A Magyar Jogi Szemle 1920.évi számai (pl.: a februári, áprilisi, májusi) a közjogászok (Polner Ödön, Kmety Károly, Csekey István) álláspontját közvetítették pro és kontra.

Szembesítsük először a nemzetgyűlésben elhangzott érveléseket (1.1.1. alatt), majd a jogtudósok közjogi okfejtéseit (1.1.2.) egymással, hogy az álláspontok eltérései kidomborodhassanak. Tomcsányi Móric helyesen vette észre, hogy két különböző felfogás kereste a kialakult helyzet közjogi jogalapját és annak minősítését. Az egyik felfogás úgymond szükségjogi, a másik viszont szokásjogi alapon állott.

Az 1920: I.tc. preambuluma a nemzetre való hivatkozásával a két felfogás kompromisszumos megoldásához vezetett el.

A Habsburg-ház 1921. évi trónfosztása; a közjogi provizórium megszilárdítása

Az 1920. I.tc. elfogadása, majd az ehhez kapcsolódóan megjelent 2394/1920.ME rendelet után IV.Károly politikailag reaktiválni kezdte magát, fokozatosan készítve elő visszatérését.

1921 tavaszán (március 26.) IV.Károly Szombathelyre érkezett, s hallgatólagos francia támogatásra (Briand külügyminiszter állítólagos egyetértésére) hivatkozva a hatalom átadását kérte Horthytól.

Horthy mellett szólt a nemzetgyűlés általi választottság mint jogi érv, továbbá az antant és a környező országok is legitim államfőnek tartották.

Horthy számára létkérdés volt megbizonyosodnia arról, hogy az Európában ekkor hangadó és meghatározó franciák megváltoztatták-e korábbi Habsburg-ellenes és elutasító álláspontjukat és IV.Károly már az új irányvonal támogatottja, vagy sem.

Horthy időt akarván nyerni, egyfelől elutasította IV.Károly kérését: nem mondott le kormányzói tisztségéről és nem ismerte el Károly trónigényét se, sőt a történet francia-hátterét is kisziárogtatták, így „a francia külügyminiszter akkor is letagadta volna a csillagot az égről, ha esetleg saját maga bíztatta volna az exuralkodót. Egyébként igen valószínűtlen, hogy ezt ő tette volna, vagy ha mégis, akkor nem úgy, ahogyan Károly – esetleg a közvetítő hibájából – értelmezte."

A nemzetgyűlés áprilisi határozatában az 1920: I.tc.-hez való ragaszkodását fogalmazta meg, hozzátéve, hogy az ő kizárólagos jogköre az államfőről dönteni. A szomszédos országok is tiltakoztak, s az ügybe a Teleki-kormány belebukott. Utóda Bethlen István gróf kezdettől a társadalompolitikára, a kultúrára tette a hangsúlyt a közjogi kérdések helyett, mert látta, hogy a közjogászok nem képesek konszenzusra jutni a királykérdésben.

IV.Károly a sikertelen hatalomátvétel után visszatért Svájcba, s levonta a következtetést: Horthyra nem számíthat, sőt ellenére kell cselekednie még pedig erővel!

Horthyék viszont abban bíztak: sikerült ellehetetleníteniük IV,.Károlyt, s nem fog újból próbálkozni.

1921.október 20-án mások szerint 21-én – IV.Károly ismét Nyugat-Magyarországra érkezett és a legitimista különítményesekre és katonatisztekre támaszkodva Budapest felé vonult, hogy Horthyt lemondatva átvegye a hatalmat. A történet ismert, Budaőrsnél a Horthyhoz hű erők katonai túlsúlya elvetélte a puccskísérletet.

Innentől közjogi döntéssel kellett pontot tenni IV.Károly ügyére.

A kormányzói jogkör kiterjesztése az 1933: XXIII. törvénycikk által

A felsőházi törvény elfogadása óta eltelt közel hét év alatt nagyot fordult a világ s benne Magyarország kereke.

Az 1929-1932.évi világgazdasági válság és ennek hazai lecsapódása; a szélsőjobboldali ideológia előretörése és hatalomra jutása Németországban, valamint magyarországi jelentkezése a politikai életben, párosulva Gömbös Gyula militáns és diktatórikus kormányzati tényked ésével – ismét napirendre tűzte a kormányzói jogkör bővítésének kérdését.

Az 1933: XXIII.tc. az 1920: I.tc. 13.§-ának újabb módosításáról

„1.§. Az országgyűlés elnapolásának, berekesztésének és feloszlatásának a királyi hatalomban foglalt joga – ugyanazokkal a korlátozásokkal, amelyeket e tekintetben az 1848: IV. és az 1867: X. törvénycikk Ő Felsége a király jogára nézve megállapít – a kormányzót is megilleti."

A szövegből egyértelműen kiderül, hogy királyi jogkör megadásáról van szó. Ezzel a hadügy mellett a törvényhozással szembeni másik nagy jogi fegyver is a kormányzó kezébe került!

A módosító javaslatnak volt egy második bekezdése is, de ezt az 1937: XIX.tc. helyezi majd hatályon kívül. Oka abban keresendő, hogy a kormányzóval „dacoló" országgyűlés feloszlatása után az újonnan alakult országgyűlésnek újabb megfontolásra megküldi az előző testület által elfogadott törvényt, hogy akaratát rákényszerítse, mert az új

összetételű képviselőház megváltoztathatja a törvény tartalmát, nyilvánvalóan az államfő szája íze szerint.

A kormányzói jogkör kiterjesztéséről folytatott viták és az 1937: XIX.tc.

Az 1933.évi XXIII.tc. elfogadása nem vitte nyugvópontra a kormányzó jogköréről folytatott heves eszmecserét, annál is inkább nem, mert Gömbös Gyula retorikai szinten állandóan napirenden tartotta az alkotmányjogi reformok ügyét, melytől az erőviszonyok javára történő megváltoztatását remélte.

Gömbös módszerei az uralkodó elitet először meghökkentette, majd látva azok eredményeit és a rájuk nézve kedvezőtlen kifejletét, a kormányzói jogkör kiszélesítésében és a felsőház súlyának megnövelésében lettek érdekeltek.

Közjogászi érvek a jogkör kiterjesztése kérdésében

Nemcsak a politikai, a tudományos életben is folytatódott a kormányzó jogállását érintő, a személyeskedésektől sem mentes vita. A két tábor hivatkozási alapját a történeti érvekre, közjogi szaktekintélyekre utalások képezték, de a végső, a csodafegyver az adott politikai rendszer mibenlétének és jövőjének megjelenítése volt.

Közjogászok a kormányzói méltóság hatáskörének kibővítése ellen

Egyed István és Bölöny József 1933 óta ellene voltak a jogkör kiterjesztésnek, és elutasították a módosítási törekvéseket.

Bölöny már az 1933: XXIII.tc. elnapolást engedő jogának megadásakor kijelentette: „Ezzel a törvényhozói szerv szuverenitása illuzórikussá vált – állította -, mivel a kormányzó a törvényhozás egyik képviselőjének (király) jogait a másik képviselővel szemben (országgyűlés) a törvényhozáson kívüli szervként gyakorolja. A kormányzói jogkör kiterjesztése az 1920: XVII.tc.-ben még indokolható lehetett a feltétlen szükségességgel, ez azonban 1933-ban már nem mutatható ki. Az idő múlásával pedig egyre kevésbé lehet a szükséghelyzettel indokolni a kormányzói jogkör kiterjesztését."

Bölöny szerint „az 1920-ban létesített kormányzói funkciót nem lehet összehasonlítani, hasonló elnevezésű államhatalmi szervvel. Ennek alapvetően a vis major, a külső kényszer az oka, ami miatt a nemzet ideiglenesen kormányzót választott, a személytelen királyi hatalom helyettesítésére. Alkotmánytörténetünkben.... nem található ehhez hasonló precedens." Elutasították a szentesítési jog, a nemesség-adományozás és a főkegyúri jog megadását a kormányzónak, mert az nem lehet, hogy ugyanolyan jogköre legyen mint a királynak. A szentkorona-tanra hivatkozva érveltek a jogkörbővítés ellen.

Egyébként Egyed és Bölöny is elismerték és tisztelték Horthy személyét, de Egyed a kormányzó jogkörét inkább vétójoga kiterjesztésével vélte bővíthetőnek, különös tekintettel a másik ágon folyó választójogi vitára az általános és titkos választás bevezetése érdekében.

Tomcsányi Móric szerint a tervezett és végrehajtott kormányzói jogkörkiterjesztéssel az ősi magyar alkotmány megengedte legszélső határig jutott el e tisztség hatalmi körét tekintve.

Közjogászok a jogkör bővítése mellett

Zsedényi Béla a készülő törvényjavaslatban majd az elfogadott törvényben a kormányzó megnövekedett hatalmi súlyát látta, mert további befolyásolási lehetőséget kapott a törvényalkotásban és utódajánlási joga révén az államfői kérdés rendezésében.

Zsedényi 1939-ben írt tanulmányában az 1937: XIX., XVII. és az 1938: XIX. tc- ket úgy láttatta, hogy a „három nagyjelentőségű alkotmányreform mintegy befejezte, betetőzte a magyar alkotmányjog húszéves fejlődését, amennyiben a tövényhozó hatalom mindhárom tényezőjét jelentékenyen megerősítette." Ez érdekes okfejtés, mert a titkosság áraként csökkent a választójogosultak száma, ezért az új szabályok miatt aggódott is, ugyanakkor csökkent a képviselőház túlterhelése minden téren, ezt ő is elismerte, de az alkotmányreformokat a tradíciók követése közé sorolta be.

Csekey István a vitába a szentkorona-tan értelmezésével kapcsolódott be. Szerinte a monarchikus életérzet és a szentkorona-tan együttes tisztelete megkívánja, hogy a kormányzó a teljes királyi hatalmat gyakorolhassa. Meg kell tehát adni neki a törvényesí-

tés, a nemességadományozás, a főkegyuraság jogát, továbbá el kell törölni felelősségre vonhatóságát és fejedelmi címmel ruháztasson fel.
Csekey ezzel a közjogi interregnum intézményesítését és az ideiglenesség véglegesítését kívánta elérni, érvekkel alátámasztani.

Ottlik László is az összes királyi jogkör megadása mellett tört lándzsát, úgy akarván helyreállítani a monarchiát, hogy nem állítják helyre a királyságot: király nélküli monarchia, ahol a kormányzó az államfő, jogköre pedig a teljes királyt megillető jogosítványokra kiterjed korhoz kötötten, modernizálva.

Szontágh Vilmosnál is a kormányzó a teljes királyi hatalom birtokába lépne, ezzel megerősítést nyerne a szentkorona-tan és a monarchikus gondolat is.

A kormányzóhelyettesi intézmény bevezetése az 1942: II. tck-kel (az államfő helyettesítésének szabályozása)

Horthy kormányzóvá választásától kezdve minden lehetséges alkalmat megragadott, hogy jogkörét bővíthesse. Lelke legmélyén tisztelte a királyság intézményét, de az 1920 után kialakult államfői hatalom véglegesítését önmagára, majd idősebb fia utódlási jogának elismerésére vonatkoztatta.

A kormányzói jogkörnek a királyi hatalomgyakorláshoz való közelítése az 1937: XIX.tc-kel megvalósult.

Horthy számára a teljes királyi jogkör eléréséhez még szüksége lett volna:

- a szentesítési jog
- a főkegyúri jog
- a nemességadományozás
- és az örökösödési jog

törvénybe iktatására, hogy az 1920: I.tc-ben foglalt ideiglenesség, a tartóssá vált átmenetiség véglegesítődjön és a kormányzói méltóság a királyi tisztséggel azonos hatáskörűvé válhasson.

A politikai élet szereplői fenti négy jogkörből az első háromnak a kormányzóra ruházását 1937-ben is megtagadták. Az utódajánlási jogot viszont – a magyar közjog új intézményeként, jogképződési elemként – elfogadták. Meg kellett találni a formát, hogy az utódajánlási jog tartalmilag a trónörökösödési joghoz közelítsen, azzal összemérhető legyen. Egyébként is a kormányzó helyettesítésének szabályai nem voltak kimunkálva, s Horthy öregedésével számítani lehetett e kérdés felmerülésére.

1941.novemberében Horthy egészsége – átmenetileg – megrendült. A kormányzó Bárdossy miniszterelnököt levélben, Serédi Jusztinián hercegprímást személyes kihallgatáson kérte, hogy támogassák a kormányzóhelyettesi tisztség létrehozását.

Horthy elgondolásai az utódlás kérdésének megoldására

Horthy – bár emlékirataiban az ellenkezőjét állította – idősebbik fiát kívánta utódául, hogy az államfői tisztség a Horthy-családban öröklődhessen.

Hogy Horthy bátrabbá vált egy igazán közjogi kérdés javára történő eldöntésében, abban szerepet játszhatott az Anschluß is, mivel még a legitimista Tomcsányi Móric is 1940-es kiadású Magyarország közjoga c. művében azt írta, hogy ezáltal „megszűnt az a nemzetközi jogi jellegű fontos kapcsolat, mely Magyarország és Ausztria között a legutolsó évszázadokban fennállott" (67.o.), s amely az uralkodó személyi közösségén alapult. A legitimizmus méregfogát kihúzták a nácik, mert Ausztriából Ostmark lett, így Horthy távlatosabban gondolkodhatott családja „kormányzói házzá" válásán. Államfői hatalmát fiára akarta örökíteni, s ehhez szüksége volt egy új közjogi konstrukció kimódolására, mely jogi keretét adja a vérségi elv érvényesülésének.

Bárdossyhoz írt és 1941.november 16-a után elküldött levelében csak saját magát tartotta alkalmasnak arra, hogy eldöntse ki lehet ő utána a kormányzói tiszt betöltője és és ki nem!

A Serédivel folytatott beszélgetésen egyértelműbben fogalmazott: nagyobbik fiát kívánta az új tisztségre megválasztatni.

Serédi és a legitimisták azzal a feltétellel támogatták a kormányzóhelyettesi poszt bevezetését és erre Horthy István megválasztását, ha nem kerül be a kormányzói tisztség

örökletességére vonatkozó szakasz a törvényszövegbe. Pedig Horthy célja kifejezetten erre irányult.

A törvényjavaslat fogadtatása a felsőházban

A bizottsági vitában egyhangúlag megszavazták, de magán a felsőházon belül a katolikus püspöki karból Apor Vilmos győri, Glattfelder Gyula csanádi, Shvoy Lajos székesfehérvári püspökök, Endrédy Vendel zirci apát és Serédi Jusztinián bíboros a választáskor távolmaradásukkal tüntettek.

Albrecht királyi herceg – Habsburg ivadékként nácibarát szélsőjobboldali érzelmű – nem vett részt se a felsőházi tárgyaláson, se az együttes ülésen. Róla köztudott volt, hogy aspirál a magyar trónra, de nyíltan nem lépett fel eleddig a kormányzó személye ellen.

A kormányzóhelyettesről szóló törvény elfogadása és Horthy István megválasztása után azonnal levelet intézett a kormányzóhoz, s ebben elutasította Horthy eme dinasztialapítási kísérletét.

Azok a felsőházi honatyák, akik a katolikus klérus és Albrecht álláspontján álltak, a szavazástól távolmaradtak.

A törvényjavaslat képviselőházi vitája

A javaslat előadója Putnoki Móric volt. A javaslat ellen szólaltak fel a nyilasok, néhány legitimista (pl. Bossay Károly) és Imrédy Béla volt miniszterelnök.

Imrédy ügyesen felépített beszédében a kormányzóhelyettesi posztot a magyar közjog új sui generis intézményének nevezte, amely „alkotmányunk épületében egy új pillért igyekszik beépíteni, és alkotmányos berendezkedésünkön olyan változtatást akar létrehozni, amely mondhatni precedens nélkül áll." és ez kihat az utódlásra is, ezért elhibázott és felesleges a bevezetése.

Felszólalt Bárdossy miniszterelnök is, aki – mivel az előzetes egyeztetések so-rán a szélsőjobb Albrecht királyi harceget favorizálta - nem volt meggyőződve Horthy István teljeskörű támogatottságáról, ezért csak félszívvel képviselte kormányzója érdekeit.

Bethlen István is támogatta a törvényjavaslatot.

Az országgyűlés két háza végül közfelkiáltással választotta meg Horthy Istvánt és iktatta be az 1942: II.tc-ket. Miután Bárdossy se a közvetlen utódlást, se az egyhangú szavazást nem tudta prezentálni, Horthy hamarosan menesztette pozíciójából.

Horthy számára nyilvánvalóvá kellett hogy váljon, a legitizmus erősebb mint gondolta, nem tűnt el Ausztriával együtt a politikai süllyesztőben, sőt felerősödött a nácikkal folytatott kokettálásuk eredményeként.

A nemzetvezető: az állam- és kormányfői jogkörök egyedüli birtokosa

1942-1944 között gyökeresen megváltozott Magyarország helyzete. 1944.március 19-én német csapatok szállták meg az országot. Horthy Miklós a helyén maradt és kinevezte a Sztójay-kormányt. Ezzel legitimizálta a megszállást.

1944 őszére hadműveleti területté vált hazánk keleti része. Miközben Horthy azért folytatott fegyverszüneti tárgyalásokat a Szovjetunióval, hogy rendszerét átmentse, már reménye sem maradt a hadsereg intaktságának megőrzésére, se Magyarország területi nyereségeinek megtartására, a háborús pusztítások elkerülésére. Az 1944. október 15-i előkészítetlen kiugrási kísérlete órák alatt összeomlott. A döntő hatalmi tényezők: a hadsereg, az államapparátus, de még az országgyűlés jelentékeny része is Szálasi mellé állt. A Horthy-féle átállási kísérlet előkészítésével egyidőben és azzal párhuzamosan Szálasiék a felfegyverzett nyilas-hungarista pártszolgálatosokra, hadseregbeli embereikre és nem utolsó sorban a németek magyarországi politikai-katonai erőire támaszkodva puccsra készültek. A kormányzói proklamáció felgyorsította az eseményeket: a honvéd vezérkar főnöke Vörös János viszont a rádiószózat után arra utasította a magyar csapatokat, hogy folytassák a harcot, bármilyen oldalról jön is a támadás!

A nyilasok átvették a hadsereg irányítását, Budapesten pedig német katonai alakulatok összevonásával Veesenmayer rábírta Horthyt a lemondásra és a hatalom Szálasinak való átadására.

Szálasinak és társainak a hatalom birtokában közel három hetébe telt, míg a közjogi rendezés törvényes formájának látszatát megteremtették.

A nyilas terror állami szintre emelkedését követő hat hét elteltével Szegeden, majd ennek folyományaként közvetlenül karácsony előtt Debrecenben egy új típusú államberendezkedés kezdetei, összességében két egymástól gyökeresen eltérő jogképződési folyamat bontakozott ki szinte kizárólag politikai szempontok alapján. A nyilas – hungarista rezsimnek a joggal köszönő viszonyban sem levő fél-országlása, rendeletdömpingje, törvénytelenségei Nyugat-Magyarországon – nemzeti és üzemi bizottságok alakulása, a közigazgatás megváltozott szervezeti alapjainak spontán kialakulása, a törvényesség helyreállítása Kelet-Magyarországon.